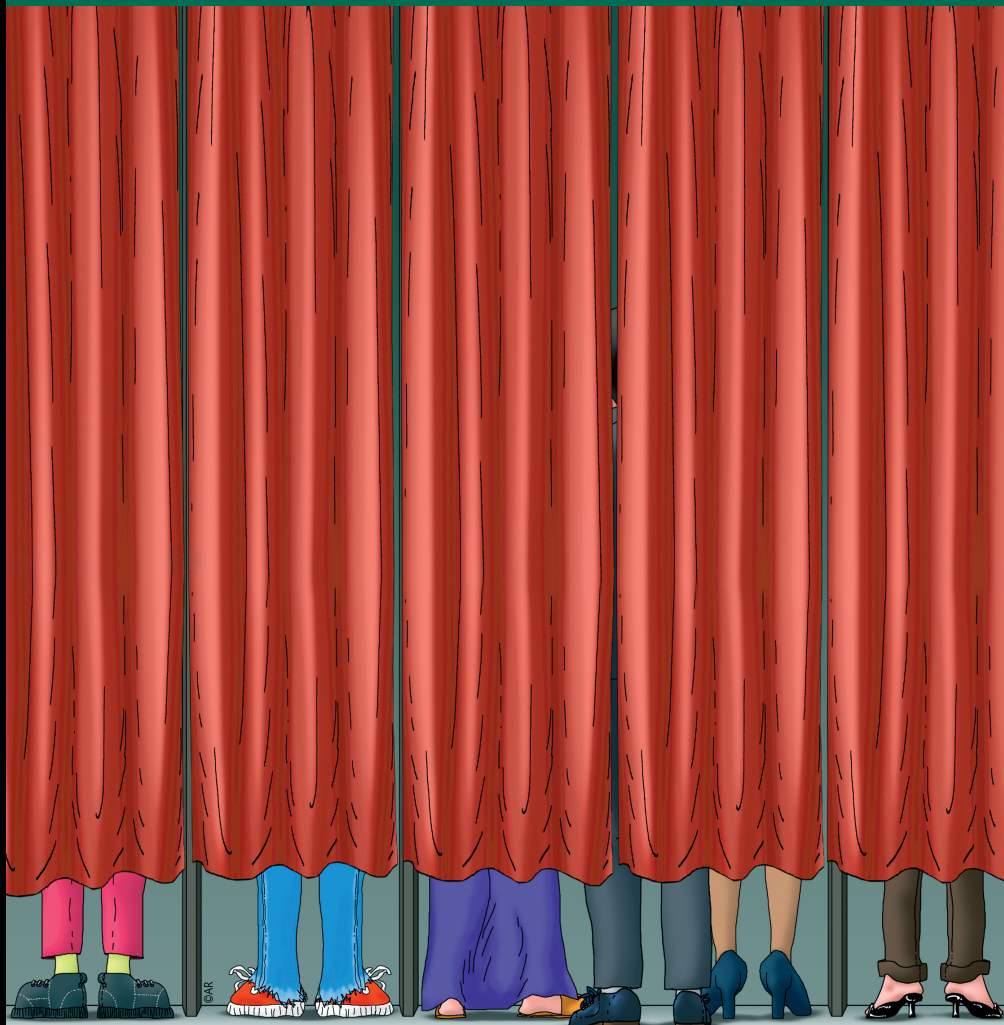

Ostvarivanje individualnih biračkih prava žena – demokratski zahtev

Integrated projects

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Ostvarivanje individualnih biračkih prava žena – demokratski zahtev

Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope

Integralni projekat “Podsticanje rada demokratskih institucija”

Saveta Evrope

Englesko izdanje:

Women's individual voting rights: a democratic requirement

ISBN 92-871-5040-0

Francusko izdanje:

Le droit de vote individuel des femmes: une exigence démocratique

ISBN 92-871-5039-7

Ovaj tekst takođe postoji na albanskom, makedonskom, ruskom i srpskom jeziku.

Verzija na srpskom jeziku nije zvanična.

(The Serbian version is an unofficial translation.)

Ovo izdanje predstavlja doprinos integralnom projektu "Demokratske institucije u akciji"

Internet stranica: <http://www.coe.int/democracy>

Izrada korica: Radionica grafičkog dizajna, Savet Evrope
F-67075 Strazbur Cedex

© Savet Evrope, 2003
Savetu Evrope

Savet Evrope je osnovan 1949. godine sa ciljem postizanja većeg jedinstva među evropskim parlamentarnim demokratijama. Najstariji je među evropskim političkim institucijama i ima četrdeset i četiri zemlje članice,¹ uključujući petnaest članova Evropske Zajednice. Najrasprostranjenija je međudržavna i interparlamentarna organizacija u Evropi, i sedište mu je u Strazburu.

Savet Evrope je uvek priznavao glavni značaj demokratije na lokalnom i regionalnom nivou, kao i da je sloboda blisko pitanje kao i nacionalno. Lokalna samouprava mora da zadovolji potrebe svih Evropljana u gradovima i selima, centralnim i perifernim regionima, kao i u inostranstvu.

1994. godine, Savet Evrope je osnovao **Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope** (CLRAE). Sastoji se od dve komore, Komore lokalnih organa vlasti i Komore regiona, i ima preko 300 izabranih članova, koji predstavljaju lokalne i regionalne organe vlasti iz četrdeset i četiri zemlje članice Saveta Evrope.

Jedan od najvažnijih zadataka Kongresa je da pomogne novim zemljama članicama u praktičnim aspektima uspostavljanja efikasne lokalne i regionalne samouprave, naročito novim zemljama članicama i zemljama kandidatima. Ovo uključuje:

- Osiguravanje foruma gde lokalni i regionalni predstavnici mogu da izraze svoje mišljenje vladama ;
- Savetodavna uloga Komiteta ministara i Parlamentarne skupštine Saveta Evrope po svim aspektima lokalne i regionalne politike;
- Organizovanje rasprava i konferencija kako bi se došlo do šire javnosti čije je učešće veoma bitno za radnu demokratiju;
- Priprema izveštaja od zemlje do zemlje o stanju demokratije u zemljama članicama i zemljama kandidatima;
- Praćenje sprovođenja Evropske povelje lokalne uprave i samouprave.

Sledeći cilj Kongresa je da podstiče razmenu dobre prakse i izvršavanja obaveza lokalne uprave, i, ako je moguće, dođe do konsenzusa.

---

1. Albanija, Andora, Jermenija, Austrija, Azerbejdžan, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Nemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Letonija, Linhenštajn, Litvanija, Luksemburg, Malta, Moldavija, Holandija, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Ruska Federacija, San Marino, Slovačka Republika, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, "Bivša jugoslovenska Republika Makedonija", Turska, Ukrajina, Velika Britanija.

SADRŽAJ

Predgovor	7
I. Ostvarivanje individualnih biračkih prava žena – demokratski zahtev	9
II. Primeri porodičnog glasanja	25
Albanija	25
Jermenija	29
Azerbejdžan	30
Bosna i Hercegovina	31
Bugarska	33
Hrvatska	34
Estonija	34
Gruzija	34
Mađarska	35
Letonija	36
Litvanija	37
Moldavija	37
Poljska	40
Rumunija	40
Ruska Federacija	40
Slovačka Republika	42
Bivša jugoslovenska republika Makedonija	42
Ukrajina	46
Savezna Republika Jugoslavija	47
Dodatak: Preporuka 111 (2002) o ostvarivanju biračkih prava žena – demokratski zahtev	51
Literatura	57

PREDGOVOR

Ustanovljeno da se pojavljuje u više zemalja većeg dela Evrope, tokom posmatranja sprovedenih za vreme održavanja Parlamentarne skupštine Saveta Evrope i Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, kao i Organizacije za Bezbednost i Saradnju u Evropi od 1995. godine, porodično glasanje se javlja kada muški član porodice glasa zajedno ili umesto jedne ili više žena srodnika.

Ovakvo vladanje vuče korene iz kulturnih stavova i praksi koje ne priznaju pravo žena kao puno i ravnopravno građansko pravo sa muškarcima, i omogućeno je od strane članova biračkih odbora koji odbijaju da se u potpunosti drže izbornih zakona.

Osvetljavajući tvrdokornu prirodu ove prakse, Kongres je naglasio preko svojih preporuka i memoranduma objašnjenja da pravo žena na individualno i tajno glasanje predstavlja osnovnu osobinu demokratije sa kojom se ne može pogađati. Porodično glasanje je takođe neprihvatljivo u smislu osnovnih prava žena u zemljama članicama Saveta Evrope. Borba protiv ove tvrdokorne prakse u demokratiji zahteva zajedničke napore državnih organa i nevladinih organizacija, i promene u načinu vođenja izbora.

Ostvarivanje individualnih biračkih prava žena – demokratski zahtev predlaže niz mera u borbi protiv porodičnog glasanja i poboljšava učešće žena u javnom i političkom životu. Mogu da ga sprovede zemlje članice Saveta Evrope i njegova tela i radne grupe, kao što je Stalni Komitet za ravnopravnost između žena i muškaraca, Parlamentarna skupština, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope i Venecijanska komisija, kao i nevladine organizacije.

Kongres se nada da će ova brošura podstaći aktivnosti na samom terenu, koje se mogu ponoviti u nekoliko zemalja, kako bi se osiguralo poštovanje prava žena na tajno, slobodno i individualno glasanje. Brošura će biti prevedena na više jezika i podeljena u onim zemljama koje imaju problema sa porodičnim glasanjem. Takođe će se koristiti kao radna osnova za identifikaciju dobre prakse, podstičući organizovanje aktivnosti podizanja svesti za sprečavanje porodičnog glasanja.

Ovo izdanje predstavlja doprinos integralnom projektu “Podsticanje rada demokratskih institucija”. Ovaj projekat je pokrenut 2002. godine kao odgovor na jedan od osnovnih izazova sa kojima se Evropa danas suočava – da osigura

da demokratske institucije podržavaju i ulaze u dijalog sa svim ljudima Evrope, uključujući i grupe koje su, iz različitih razloga, bile isključene iz ravnopravnog učešća u demokratskim procesima. Ravnoteža polova je prioritet svih projektnih aktivnosti.

I. OSTVARIVANJE INDIVIDUALNIH BIRAČKIH PRAVA ŽENA – DEMOKRATSKI ZAHTEV

Uvod¹

Porodično glasanje oslikava glasačku praksu koja ženama oduzima pravo glasa. Javlja se u tri oblika: u grupnom glasanju, kada muški član porodice ide zajedno sa jednom ili više žena srodnika u glasačku kabinu; u javnom glasanju, kada porodične grupe javno glasaju zajedno; i u glasanju preko punomoćnika, kada muški član porodice preuzme glasačke listiće koje po pravu pripadaju jednoj ili više žena srodnika i označi listiće na način koji on smatra odgovarajućim. Ovakvo vladanje vuče korene iz kulturnih stavova i praksi koje ne priznaju pravo žena kao puno i ravnopravno građansko pravo sa muškarcima. Ovo odobravaju članovi biračkog odbora koji odbijaju da se u potpunosti drže izbornih zakona.

Nezavisni izveštaji posmatrača izbora koji dolaze od Parlamentarne skupštine Saveta Evrope i Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) zajedno sa Organizacijom za Bezbednost i Saradnju u Evropi (OEBS) su ustanovili da se porodično glasanje javlja u nekim delovima većeg dela Evrope, a najupadljivije u državama bivšeg Sovjetskog Saveza (vidi dodatak). Delegacija Kongresa, koja je posmatrala lokalne izbore u “Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji” 10. i 24. septembra 2000. godine, skrenula je pažnju Kancelariji Saveta Evrope na ovu praksu. Nakon toga, Komitet za društvene veze Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, na svom sastanku održanom 23. marta 2001. godine, naglasio je poseban značaj u demokratiji prava žena na individualno, slobodno i tajno glasanje i izrazio mišljenje da je problem porodičnog glasanja, primećen u više zemalja širom Evrope, neprihvatljiv sa tačke gledišta osnovnih prava žena.

Zaštita individualnih biračkih prava je važna osnova demokratije i osigurana je ustavima zemalja članica Savet Evrope. Ovakve ustavne odredbe uvek jednako osiguravaju opšte pravo glasa svim građanima iznad 18 godina starosti, neposredne i slobodne izbore za parlamentarne i lokalne skupštine, i tajno glasanje. Mnogi ustavi idu dalje i štite politička, građanska, društvena, kulturna i ekonomska prava žena kao ravnopravna prava sa pravima muškaraca (Tabela 1). Izborni zakoni i propisi proizlaze iz tih osnovnih principa. Osim toga, pravo žena na davanje svog glasa je zaštićeno međunarodnim

---

1. Izveštaj je podnela Diane Bunyan (Ujedinjeno Kraljevstvo), članica KOMITETA ZA DRUŠTVENE VEZE KONGRESA; Ivon Galigan (Yvonne Galligan), članica Grupe specijalista za uravnoteženo učešće žena i muškaraca u donošenju političkih i javnih odluka, je učestvovala u pisanju teksta.

zakonom (Član 7, Konvencije Ujedinjenih Nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena). Sve zemlje koje su bile uključene u ispitivanje su se kao minimum složile sa Konvencijom i pravno se obavezale na sprovođenje njenih odredbi u praksi. Ovim je član 7, kojim se garantuju politička prava žena, sprovodiv u zemljama članicama.

Međutim, kulturne prakse koje odražavaju dominaciju patrijarhata nad demokratijom u nekim zemljama članicama dovode do toga da su žene lišene prava glasa. Ovaj problem je očigledan u zemljama članicama sa relativno novim demokratskim političkim strukturama, za razliku od starijih demokratija u kojima je individualno pravo glasa pravilno uređeno. Ova povreda međunarodnog, ustavnog i izbornog zakona rezultira time da je mnogim građankama uskraćeno njihovo pravo glasa. To potvrđuje, veoma načelno, primedbu Grupe specijalista za ravnopravnost i demokratiju Saveta Evrope da “jednaka vrednost i dostojanstvo žena i muškaraca, iako već obrazloženo u zakonodavstvu većine zemalja, još uvek nije u potpunosti priznato *de facto*”.² Iz ovoga proizilazi pogrešno funkcionisanje demokratskog učešća i podri vanje legitimnosti koju nove pluralističke demokratije nastoje da postignu. Kako to deklaracija usvojena na 4. Evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti između žena i muškaraca primećuje:

Marginalizacija žena u javnom životu i demokratiji je strukturalni faktor koji je povezan sa neravnopravnom podelom ekonomske i političke moći između žena i muškaraca, i sa izveštačenim stereotipima koji se odnose na društvene uloge žena i muškaraca. Ove stereotipne društvene uloge ograničavaju polje delovanja i ženama i muškarcima u ostvarivanju njihovih mogućnosti.³

Širina problema

Porodično glasanje je problem koji do danas nije priznat u dokumentima Saveta Evrope o ravnopravnosti polova u političkom donošenju odluka. U mnogim radovima koji se bave ovim pitanjem priznaje se da su žene vodile dugačku i tešku borbu kako bi dobile pravo glasa, ali se pretpostavlja da su od trenutka kada su žene stekle ovo pravo, slobodno mogle i da ostvaruju svoje izborno pravo. U ovim se radovima, zatim, rasprave o ravnopravnosti polova usresređuju na mere kojima bi se otklonili mnogi drugi oblici diskriminacije žena.

1. Konačni izveštaj Grupe specijalista za ravnopravnost i demokratiju, EG (97) 1, str. 4.

2. Deklaracija o ravnopravnosti između žena i muškaraca kao osnovnog kriterijuma demokratije (Istanbul 1997) MEG-4 (97) 18.

Ocena izbornih izveštaja nezavisnih posmatrača Saveta Evrope i OEBS-a otkriva da je između 1995. i 2001. porodično glasanje prepoznato kao problem koji se ponavlja u šesnaest zemalja u Evropi (vidi dodatak). Ozbiljnost problema se razlikuje od zemlje do zemlje, a takođe od izbora do izbora: porodično glasanje se retko pojavljivalo u Poljskoj i Bugarskoj, a bilo je od neznatne važnosti u Mađarskoj. Vremenom, porodično glasanje je počelo da se smanjuje u Gruziji, ali je i dalje rasprostranjena praksa u ostalim zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza. Obrazloženja za porodično glasanje pružena od strane izbornih posmatrača bazirala su se na lokalnim stavovima i tradicijama, u kojima se smatra normalnim da muškarci govore i deluju umesto žena u javnim i političkim poslovima. U nekim područjima, praksa porodičnog glasanja je povezana sa kulturama zasnovanim na etnicitetu. U nekim drugim područjima, ova praksa je prepoznata kao post-komunistička pojava pre nego etnička. Iz izveštaja posmatrača proizlazi da se većina primedbi o postojanju porodičnog glasanja javlja u ruralnim zajednicama. U mnogim slučajevima članovi biračkih odbora ulažu nedovoljno truda da zaustave ovu praksu – iako to predstavlja povredu izbornih i ustavnih zakona. Čak i neki posmatrači su se odnosili prema praksi porodičnog glasanja kao prema pitanju koje je manje važno od nekih drugih povreda izbornog postupka.

Kao prvi korak pri naglašavanju ovog problema ispitano je stajalište ustava u vezi sa pravom glasa i ravnopravnosti žena i muškaraca u zemljama članicama u kojima je primećen ovaj problem, zajedno sa stepenom pridržavanja Konvencije Ujedinjenih Nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW). Kratak sadržaj nalaza u ovom području se može naći ispod u Tabeli 1.

S obzirom na ustavne odredbe i obaveze prema Konvenciji Ujedinjenih Nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), kako je izloženo u Tabeli 1, porodično glasanje nema pravne osnove za svoje postojanje. Međutim, lokalni stavovi, tradicije i shvatanja građanske uloge žene i dalje podržavaju oduzimanje prava glasa ženama u mnogim post-komunističkim zemljama.

Politička i društvena obrazloženja problema porodičnog glasanja izgleda da imaju svoju specifičnu težinu. Posebno, postoji određena pravilnost u obrazloženju “nepotpune demokratije” kojim se ukazuje da glasačke prakse u novim pluralističkim demokratijama nisu tako uređene kao što je to slučaj u utvrđenim demokratijama, i da stoga osnovni princip jedna osoba, jedan glas, zasnovana na individualnom tajnom glasanju, još uvek nije u potpunosti usvojena u izbornoj praksi.

Tabela 1: Ustavne odredbe koje se odnose na ravnopravnost i pravo glasa u zemljama članicama Saveta Evrope, i sprovođenje Konvencije Ujedinjenih Nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)

Zemlja članica	Ustav	CEDAW
Albanija	Čl. 1: Slobodni izbori Čl. 3: Zaštita ljudskih prava Čl. 18: Nediskriminacija s obzirom na lični status (uključujući pol) Čl. 45: Pravo glasa, tajno glasanje	A. 11.5.94
Jermenija	Čl. 3: Izbori, tajno glasanje Čl. 4: Zaštita ljudskih prava Čl. 16: Jednakost pred zakonom (uopšteno)	A. 13.9.93
Azerbejdžan	Čl. 2: Izbori, tajno glasanje Čl. 25: Ravnopravnost žena i muškaraca Čl. 54: Pravo na učešće u politikom životu Čl. 55: Pravo na učešće u državnom upravljanju Čl. 56: Građansko pravo glasa	A. 10.7.95
Bosna i Hercegovina	Čl. 1: Slobodni, demokratski izbori Čl. 2: Ljudska prava i nediskriminacija s obzirom na lični status (uključujući pol)	D. 1.9.1993
Bugarska	Čl. 6: Nediskriminacija s obzirom na lični status (uključujući pol) Čl. 10: Izbori, tajno glasanje Čl. 42: Građansko pravo glasa	C. 8.2.82
Hrvatska	Čl. 14: Jednaka prava (imenovane grupe) Čl. 45: Pravo glasa, tajno glasanje	D. 9.9.92
Estonija	Čl. 12: Nediskriminacija s obzirom na lični status (uključujući pol) Čl. 56: Građansko pravo glasa Čl. 57: Uzrast u kome se stiče biračko pravo Čl. 60: Parlamentarni izbori, tajno glasanje Čl. 156: Izbori za lokalnu vlast, tajno glasanje	A. 21.10.91
Gruzija	Čl. 7: Zaštita ljudskih prava (uopšteno) Čl. 14: Jednakost pred zakonom, lični status (uključujući pol) Čl. 28: Pravo glasa Čl. 49: Parlamentarni izbori, tajno glasanje	A. 26.10.94
Mađarska	Čl. 8: Zaštita ljudskih prava (uopšteno) Čl. 56: Ravnopravnost između muškaraca i žena Čl. 66: Ravnopravnost između žena i muškaraca Čl. 70: Izbori, pravo glasa Čl. 70A: Nediskriminacija, lični status (uključujući pol); kazna za diskriminaciju; jednake mogućnost Čl. 71: Tajno glasanje	C. 22.12.80
Letonija	Čl. 6: Parlamentarni izbori, tajno glasanje Čl. 8: Uzrast u kome se stiče biračko pravo Čl. 89-91: Prava zaštite (uopšteno)	A. 14.4.92

Ostvarivanje individualnih biračkih prava žena – demokratski zahtev

Litvanija	<p>Čl. 29: Jednakost, određena zaštita (uključujući pol)</p> <p>Čl. 34: Građansko pravo glasa</p> <p>Čl. 55: Tajno glasanje za nacionalni parlament</p> <p>Čl. 119: Tajno glasanje za lokalnu vlast</p>	A. 18.1.94
Moldavija	<p>Čl. 2: Narodni suverenitet</p> <p>Čl. 4: Zaštita ljudskih prava</p> <p>Čl. 16: Jednakost pred zakonom, lični status (uključujući pol)</p> <p>Čl. 38: Tajno glasanje, pravo glasa</p>	A. 1.7.94
Poljska	<p>Čl. 32: Jednakost pred zakonom (uopšteno)</p> <p>Čl. 33: Jednaka prava muškaraca i žena; jednake mogućnosti muškaraca i žena, uključujući zauzimanje položaja</p> <p>Čl. 62: Pravo glasa</p> <p>Čl. 96: Tajno glasanje za parlamentarne izbore</p> <p>Čl. 97: Tajno glasanje za izbore u Senatu</p> <p>Čl. 169: Tajno glasanje za lokalne izbore</p>	B. 30.7.80
Rumunija	<p>Čl. 4: Nediskriminacija s obzirom na lični status (uključujući pol)</p> <p>Čl. 16: Jednakost pred zakonom</p> <p>Čl. 34: Pravo glasa</p> <p>Čl. 59: Tajno glasanje</p> <p>Čl. 120: Izbori za lokalnu vlast</p>	B. 7.1.82
Ruska Federacija	<p>Čl. 2: Zaštita ljudskih prava</p> <p>Čl. 19: Jednakost prava, lični status (uključujući pol); jednaka prava i mogućnosti žena i muškarac</p> <p>Čl. 32: Pravo na izbor i da se bude biran u organe vlade</p> <p>Čl. 81: Tajno glasanje za predsedničke izbore</p> <p>Čl. 96: Izbori za Dumu</p>	C. 23.1.81
Slovačka Republika	<p>Čl. 11: Glavni međunarodni sporazumi o ljudskim pravima</p> <p>Čl. 12: Ravnopravnost, garantovanje prava kategorija ličnog statusa (uključujući pol)</p> <p>Čl. 30: Tajno glasanje i jednako pravo glasa</p>	D. 28.5.93
“Bivša jugoslovenska Republika Makedonija”	<p>Čl. 8: Priznavanje građanskih prava</p> <p>Čl. 9: Jednakost pred zakonom, lični status (uključujući pol)</p> <p>Čl. 22: Pravo glasa; tajno glasanje</p>	D. 18.1.94
Ukrajina	<p>Čl. 3: Garantovanje ljudskih prava</p> <p>Čl. 21: Ravnopravnost (uopšteno)</p> <p>Čl. 24: Nediskriminacija, lični status (uključujući pol); jednake mogućnosti žena i muškarac</p> <p>Čl. 70: Pravo glasa</p> <p>Čl. 71: Tajno glasanje</p>	C. 12.3.81

U rubrici CEDAW: A = Pristup; B = Deklaracije/uslovi; C = Uslovi naknadno povučeni; D = Nasleđivanje.
 Izvori: www.psr.keele.ac.uk/const.htm, pregledano 02. decembra 2001; www.un.org/womenwatch, pregledano 04. decembra 2001.

Drugo obrazloženje, koje se daje u nekim slučajevima, ukazuje na to da su žene nepismenije od muškaraca, i da im se zato mora pomoći pri davanju njihovog glasa. Ovo objašnjenje poriče osnovnije shvatanje društvene uloge žena, tačnije da su političke i javne aktivnosti sačuvane za muškarce. Da bi se u potpunosti ispitalo ovo objašnjenje potrebna je značajna količina detaljnih informacija koje su specifične za određenu zemlju, razvrstanih prema regionima i etničkoj pripadnosti, što izlazi izvan okvira ove studije. Međutim, ispitivanje pokazatelja na makro nivou koji se odnose na pol ipak ukazuju na to da ukupno, dok su žene ekonomski, politički i društveno manje privilegovane od muškaraca, istovremeno su prisutne na radnim mestima i pri donošenju odluka, i, uopšteno gledajući, jednako su pismene kao i muškarci. (Tabela 2). Uz izuzetak Moldavije, žene su dobile pravo glasa početkom i sredinom 20. veka. Žene su prisutne sa mogućnošću donošenja odluka u politici i ekonomskom životu, predstavljajući uzorne modele i tražeći javni prostor. I dok je visina zarade žena tek između jedne polovine i dve trećine zarade muškarca, najmanje polovina svih radno sposobnih žena učestvuje u plaćenom zaposlenju. Takođe, uz izuzetak Albanije, Bosne i Hercegovine i, u manjoj meri, Rumunije, stepen pismenosti žena je veoma sličan kao kod muškaraca.

Prema tome, gore navedeni pokazatelji podržavaju shvatanje da je porodično glasanje problem specifičnih područja i da se uglavnom javlja među određenim etničkim grupama u Evropi u kojima društveno-ekonomski profil žene nije neophodno tako napredan kako je to prikazano u Tabeli 2. Iz tog razloga, svaka inicijativa da se dotakne ovaj problem mora da bude zasnovana na istraživanju specifičnom za tu zemlju, koje identifikuje izvorni uzrok porodičnog glasanja i određena geografska i društvena područja u kojima ovo predstavlja problem.

Naglašavanje problema

Porodično glasanje je ozbiljno i osetljivo pitanje. Ono zahteva pažnju velikog broja različitih izvora uključujući Savet Evrope, pojedinačnih zemalja članica, nevladinih organizacija koje učestvuju u izgrađivanju demokratije, kao i organizatore obuke za izbore. Problem pri pretresanju ovog pitanja je poteškoća nezavisnog praćenja izbora u zemljama članicama Saveta Evrope kako bi se uverili da je ova praksa u opadanju. Jednako problematično u nekim slučajevima je pridobijanje vlada zemalja članica da priznaju da ovaj problem postoji unutar njihovog područja sudske vlasti. Ovo može da postoji delomično zbog oklevanja vladajućih organa vlasti da priznaju da su žene žrtve predrasuda i stereotipa koji ih ograničavaju na građansko pravo drugog reda,

Tabela 2: Političke, obrazovne i ekonomske nejednakosti između žena i muškaraca, 2000

Zemlja članica	Pravo glasa žena	Ženski članovi	Ženski članovi	Ženska radna snaga u %	Zarađeni prihod žena kao proporcija zarađenom prihodu muškaraca	Nepismenost kod odraslih u %	
						Mušk.	Žene
Albanija	1920	6	-	41	-	9	23
Jermenija	1921	3	-	48	-	1	3
Azerbejdžan	1921	11	-	43	-	-	-
Bosna i Hercegovina	1949	7	-	38	-	2	12
Bugarska	1944	26	-	48	-	1	2
Hrvatska	1945	21	26	44	.55	1	3
Estonija	1918	18	35	49	.63	-	-
Gruzija	1918, 1921	7	-	47	-	-	-
Mađarska	1918	8	34	45	.57	1	1
Letonija	1918	17	39	50	.65	0	0
Litvanija	1921	11	39	48	.67	0	1
Moldavija	1978, 1993	13	-	49	-	1	2
Poljska	1918	20	34	46	.61	0	0
Rumunija	1929, 1946	11	26	44	.58	1	3
Ruska Federacija	1918	8	37	49	.63	0	1
Slovačka Republika	1920	13	32	48	.65	-	-
“Bivša jugoslovenska Republika Makedonija”	1946	7	-	42	-	-	-
Ukrajina	1919	8	38	49	.54	0	1

Napomena: - znači da informacije nisu bile dostupne.

Izvor: UN-ovi Pokazatelji ljudskog razvoja iz UN-ovog Izveštaja o ljudskom razvoju za 2001. godinu na stranici www.undp.org/hdr2001, pregledanoj 12. decembra 2001.; Baza podataka Interparlamentarne Unije za žene u parlamentu na stranici www.ipu.org, pregledanoj 12. decembra 2001.; Statistike Svetske Banke na stranici www.gendstats.worldbank.org.

sa pripremljenim obrazloženjima “kulturnih izuzetaka” koja prikrivaju ozbiljno ispoljavanje nepravednog tretmana. Međutim, individualno biračko pravo žena, slobodno i tajno, mora da bude prihvaćeno u svim demokratskim društvima, a neuspeh u tome predstavlja neuspeh demokratske izborne prakse i umanjenje vladine (nacionalne, regionalne ili lokalne) demokratske legitimnosti. Kako je to zabeleženo u Pekinškoj platformi akcije Ujedinjenih Nacija:¹

Sticanje prava i autonomija žena, kao i poboljšanje društvenog, ekonomskog i političkog statusa žena predstavlja osnovu za postizanje transparentne i odgovorne vlade i uprave, i za održiv razvoj u svim područjima života ... bez aktivnog učešća žena i uključenja ženske perspektive u sve nivoe odlučivanja, ciljevi jednakosti, razvoja i mira ne mogu da budu postignuti.

U svetlu gore navedenog, nude se na razmatranje sledeće preporuke za otklanjanje prakse porodičnog glasanja.

Savet Evrope

Savet Evrope zauzima odlučan stav u zagovaranju podržavanja najviših standarda demokratske izborne prakse u zemljama članicama, a to može da ostvari putem niza inicijativa izrađenih da podrže institucionalni i individualni demokratski karakter, kao što je opisano u sledećem tekstu:

1. Delujući preko svog Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, Savet Evrope može da podstakne povezivanje lokalnih i regionalnih vlada širom zemalja članica, kao inter alia sredstvo podržavanja najbolje demokratske izborne prakse. To povezivanje može takođe da pomogne pri okupljanju žena sličnog etničkog, verskog ili kulturnog porekla kako bi podelile svoja iskustva u izbornom postupku i uključile se u neformalni proces podizanja svesti o građanskim pravima žena kao političkih subjekata.
2. Parlamentarna skupština Saveta Evrope treba da skrene pažnju na neprimerenost porodičnog glasanja u svom tekućem radu na učešću žena i muškaraca u politici i javnom životu.
3. Radeći u saradnji sa Skupštinom i Kongresom, Stalni Komitet za ravnopravnost žena i muškaraca (CDEG) treba da predloži rezoluciju Komiteta ministara zahtevajući da podržava, stavi na snagu i zagovara najbolje prakse glasačkog ponašanja i sprovođenja izbornog zakona u demokratskom izbornom postupku u zemljama članicama.

---

1. Pekinška Deklaracija i Platforma akcije, koju su Ujedinjene Nacije usvojile na 4. Svetskoj Konferenciji o ženama (Peking, 4. -15. septembra 1995.), str. 109.

4. Radeći u saradnji sa Skupštinom i Kongresom lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE), Stalni Komitet za ravnopravnost žena i muškaraca (CDEG) bi trebao da naruči istraživanje o najboljoj praksi i efikasnim strategijama u vezi sa programima za podizanje svesti o pravima žena kao političkih građana.
5. CLRAE-in Komitet za društvene veze treba da upozori ostale nadležne statutorne komitete Kongresa na ovu praksu, i razvije zajedno sa njima zajednički program rada na otklanjanju porodičnog glasanja, uključujući posmatrače izbora, organizacije koje učestvuju u izgradnji demokratije, i ženske NVO-e.
6. Preko odgovarajućih kanala (kao što je Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope), Savet Evrope treba da podrži aktivnosti NVO-a koji učestvuju u izgrađivanju demokratije i ženske organizacije u podizanju svesti o pravima žena kao političkih građana na lokalnom nivou, uključujući njihovo pravo glasa.
7. Značaj porodičnog glasanja kao oduzimanja prava glasa ženama i oblika izborne prevare mora da bude posebno naglašen na izbornoj obuci i kratkim informativnim sastancima koje će voditi Savet Evrope.
8. Da omogući delovanje deklaracije usaglašene na 4. Konferenciji evropskih ministara o ravnopravnosti žena i muškaraca (Istanbul 1997.), a posebno obaveze da se “osigura da ostvarivanje ravnopravnosti žena i muškaraca predstavlja deo posmatranja ispunjavanja demokratskih obaveza zemalja članica.”
9. Rasprostranjuje izveštaje Saveta Evrope¹ o dobroj praksi i strategijama za postizanje polno ujednačenog zastupanja u političkom i društvenom donošenju odluka. Ovo može da bude popraćeno seminarima o političkim pravima žena, organizovanim u saradnji sa lokalnim ženskim NVO-ima i organizacijama za izgrađivanje demokratije.
10. Da ohrabri nacionalne delegacije da upute problem porodičnog glasanja svojim parlamentarnim odborima za prava žena i njihovim ministarstvima uz obavezu poštovanja izbornog zakona i prava žena.
11. Da skrene pažnju na problem porodičnog glasanja na evropskim revizijskim sastancima UN-ove Pekinške platforme akcije.

---

1. Vidi: *Going for gender balance*, Izdanje Saveta Evrope, 2002.

Zemlje članice

Zemlje članice su se već ustavno i pravno obavezale da će se pridržavati demokratske izborne prakse, uključujući jednaka prava glasa žena i muškaraca. Danas njihova pažnja mora da bude usmerena na sprovođenje sledećih obaveza.

1. Izborni zakon sadrži klauzulu kojom se članovi izborne komisije smatraju zakonski odgovornim za neuspeh u pridržavanju demokratskih izbornih praksi. Članovi izborne komisije moraju da budu svesni rizika od oštrih sankcija ako se otkrije prevara na biračkom mestu za koje su odgovorni. Takve sankcije se moraju primenjivati i za porodično glasanje isto kao i za ostale povrede izbornog zakona.
2. Članovi izborne komisije moraju da budu u potpunosti obučeni u vođenju demokratskog glasanja, uz naglašavanje važnosti individualnog glasanja i tajnosti glasačkih listića i netolerisanja praksi koje odstupaju od tih principa.
3. Članovi izborne komisije moraju da imaju odgovarajuću podršku u infrastrukturi i osoblju što im omogućava da obavljaju svoje dužnosti u skladu sa najboljim demokratskim praksama.
4. Izborna komisija i članovi izborne komisije moraju strogo sprovesti demokratske procedure.
5. Trebalo bi razmotriti organizovanje izbora sa nelokalnim članovima komisije u regionima u kojima postoji veća verovatnoća da će se pojaviti porodično glasanje (na primer ruralna područja);
6. Žalbeni postupci moraju da budu dostupni, lako razumljivi i brzi, i moraju da uključe efikasan istražni postupak;
7. Javne informativne kampanje treba da budu vođene pre izbora, uz naglašavanje važnosti individualnog prava glasa i činjenice da je porodično glasanje neprihvatljiva i nezakonita praksa. Ovakve kampanje mogu da budu u obliku ciljane edukacije o pravima žena, ali takođe mogu da budu deo uopštenijih javnih programa edukacije o demokratiji. Žene koje zauzimaju mesta na kojima se donose odluke mogu da budu upotrebljene kao modeli uzori i kao borci za žensko pravo glasa i učešće u demokratskom procesu donošenja odluka.

8. Političke stranke moraju da preuzmu obavezu da razvijaju programe edukacije o demokratiji uvrštavajući standardne mere ravnopravnosti polova kako bi se kvalifikovale za finansiranje od strane države;
9. Ženske grupe u političkim strankama se moraju podsticati i podržavati u njihovom naglašavanju problema porodičnog glasanja.
10. Opšte građansko pravo i ravnopravno obrazovanje mora da bude osigurano u školama, uz naglasak na jednaka prava žena i muškaraca u političkim, građanskim, društvenim i ekonomskim sferama. Ovim se programima mora zahtevati da se pokrene pitanje lokalnih tradicija i kulturnih praksi i shvatanja kojima se ženama i devojkama dodeljuje podređeno građansko pravo.
11. Opismenjavanje mora da bude osnovno pravo za sve, a žene i devojke bez obzira na poreklo i identitet moraju da imaju ravnopravan pristup punim obrazovnim mogućnostima.
12. Lokalne i regionalne vlade moraju da podstiču svest o jednakim političkim i građanskim pravima žena, kao i da podstiču najbolje glasačke prakse putem štampe, elektronskih medija, seminara, javnih kampanja. Ovi programi moraju da se uhvate u koštac sa seksističkim stavovima i jezikom, i da prihvate kao model razne medijske kampanje podizanja svesti, koje je zasnovao GTF Pakta za Stabilnost.
13. Nacionalne, lokalne i regionalne vlade treba da podrže i pomognu rad nevladinih organizacija koje učestvuju u izgradnji demokratije. NVO-ima posebno treba pomoći u edukaciji i obaveštavanju građana u vezi sa individualnim biračkim pravima.
14. Glasački listići moraju imati u vidu potrebe birača – na primer dvojezični glasački listići, simboli stranaka na glasačkim listićima – čime bi se omogućilo ženama biračima da donesu individualne glasačke odluke bez obraćanja za pomoć od drugih.
15. Nacionalne vlade treba da sastave političku izjavu kojom se objašnjava da žene imaju jednaka prava glasa kao i muškarci, i zabranjuje lišavanje prava ženama da daju svoj glas.
16. Nacionalne vlade moraju da podstiču istraživanje kojim se ispituju uzroci i obim porodičnog glasanja i, na osnovu otkrića u ovom radu, da izrade

nacionalni program, sa vremenskim rasporedom, ciljevima i mehanizmima praćenja, pomoću koga bi se eliminisala ova praksa.

17. NVO-i treba da razvijaju svoje aktivnosti kako bi izvršili pritisak na grupe koje rade na pitanjima ravnopravnosti u političkom procesu, sa posebnom pažnjom usmerenom na jednaka prava glasa žena.

18. NVO-i treba da pokrenu i/ili razviju aktivnosti i programe za obuku koji imaju za cilj informisanje žena o njihovim građanskim i političkim pravima – programi kao što je program GTF-a Pakta za Stabilnost “Razvijanje aktivnog građanskog prava žena”, mogu da budu korišteni kao modeli.

19. NVO-i treba da prate izbore u svojim mestima kako bi mogli da procene obim učešća žena na glasanju i podnesu izveštaj izbornoj komisiji o strukturi učešća žena i obimu u kojem su imale slobodu da tajno daju svoj glas.

20. Ženske NVO-e treba ohrabrivati i podržavati svim odgovarajućim sredstvima da se udruže u mrežu sa NVO-ima koji učestvuju u izgrađivanju demokratije, kako bi ujedinili iskustvo, znanje i strategije za podršku prava glasa žena.

21. Vlade (nacionalne, regionalne, lokalne) treba da podrže proširenje programa “Žene to mogu”, koji predstavlja političke narodne programe podizanja svesti i programe političkog osposobljavanja žena, izrađenih preko GTF-a Pakta za Stabilnost za regione u kojima porodično glasanje postoji kao problem.

Osposobljavanje žena kao političkih građana

Ova studija o porodičnom glasanju jasno pokazuje da žene nisu dovoljno osposobljene za ostvarivanje svojih političkih prava. Do ove situacije se došlo kombinovanjem neposrednog lišavanja njihovih prava kao žena birača i vlastite nedovoljne obaveštenosti žena o svojim pravima kao političkim građanima. U ovom delu, opisan je određeni broj inovativnih praksi koje imaju mogućnosti da prošire znanje žena o njihovim pravima kao političkim građanima, i da ih osposobe za ostvarivanje njihovog demokratskog izbora u glasačkoj kutiji. Ove prakse su izabrane da bi oslikale široki spektar maštovitih načina podizanja političke svesti žena i negovanja uverenja da će ostvariti svoja prava, i ne bi se trebale posmatrati kao jedine aktivnosti ove vrste.

“Bivša jugoslovenska Republika Makedonija” i Turska: rad sa ženama ruralnog porekla

Jedan od problema u radu koji se tiče odnosa polova u društvima ili etničkim grupama koje se drže tradicionalnih praksi je da je ženama retko dozvoljeno da se sastaju sa “strancima” bez prisustva njihovih muških ukućana. U toku istraživanja problema porodičnog glasanja, postalo je jasno da je ovo često bila jedna od najvećih prepreka aktivnostima narodnog podizanja svesti. Jedna NVO aktivistica, koja je radila na pitanjima razvoja i ljudskih prava u jednoj albanskoj zajednici u “Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji”, opisala je svoju strategiju kako da pridobije pažnju žena, a da pri tom obeshrabri muškarce da budu prisutni. Shvatila je da postoji jedno posebno pitanje kada bi se muškarci povlačili u javni forum, a to pitanje je bilo zdravlje žena. Iskoristila je ovo pitanje kao razlog sastajanja žena i nakon što bi bila završena rasprava o zdravstvenim problemima, grupa bi skrenula pažnju na druga politička pitanja od praktičnog značaja za živote žena.

Ova strategija je bila slična onoj koju je upotrebila jedna žena stranački aktivista u ruralnoj Turskoj za vreme izborne kampanje 1990. godine. Nova, pro-verska Socijalna Stranka (osnovana 1983.) trudila se da stekne izbornu podršku, i šefica provincijskog ogranka stranke se vratila u svoje rodno selo u zapadnoj Turskoj u blizini grada Burse. Tamo je zamolila rođaku da organizuje sastanak žena u vreme kada muškarci budu otišli u kafanu. Žene iz susednih sela su takođe došle na sastanak na kome je ova sprovodila kampanju da pridobije glasove za svoju stranku. Nakon što su glasovi prebrojani, Socijalna Stranka je prošla izuzetno dobro u tom selu i okolnim područjima, na veliko iznenađenje mnogih!¹

Ova dva primera pokazuju da često postoji potreba za maštovitim strategijama kako bi se došlo do pristupa ženama iz ruralnih sredina, posebno ako one žive u tradicionalnim zajednicama. Efikasnost ovih strategija pristupa zavisi od velikog broja broju važnih momenata, od kojih je prvi poverenje i shvatanje pouzdanosti međusobno unutar grupe i između grupe i aktiviste. Drugi momenat je da je aktivista poznat, ili kućni prijatelj, ženama. Treći momenat koji treba uzeti u obzir je da je ovo tek prvi korak u sticanju pristupa ženama koje zbog običaja ili prakse vode vrlo skriveni život. To zahteva od aktiviste/NVO-a da napravi plan kojim se postepeno osposobljavaju žene da traže svoja politička prava.

---

1. Treba zahvaliti profesoru Jesimu Aratu (Yesim Arat), članu Grupe specijalista za uravnoteženo učešće žena i muškaraca u političkom i javnom donošenju odluka, na ovim informacijama.

Međutim, ova strategija, ako je praćena javnom kampanjom o pravima birača usmerenom prema ženama i muškarcima, može da bude korisno sredstvo u edukaciji žena o njihovim političkim pravima koja im pripadaju.

Bosna i Hercegovina: “Žene birači to mogu”

Koncept osposobljavanja žena da budu birači je poznat u kontekstu Jugoistočne Evrope, i mnoge zemlje u ovom regionu su zasnovale niz strategija oko ove teme. Projekat za Bosnu i Hercegovinu je jedan od ambicioznih, napravljen tako da poveća učešće žena birača iz ruralnih područja u Bosni i Hercegovini na opštim izborima 2002. godine, a predviđen je da teče od marta do decembra. Posebno, ovaj projekat ima tri navedena cilja:

- da poveća izlazak na izbore i smanji broj nevažećih listića od žena birača iz ruralnih područja istovremeno proveravajući birački spisak ženskih birača;
- da proširi svest u ruralnim područjima o tajnosti glasanja, i smanji problem porodičnog glasanja;
- da u ruralnim područjima poveća razumevanje novog Izbornog zakona u Bosni i Hercegovini.

Izrađen od strane GTF-a Pakta za Stabilnost, ovaj projekat naglašava ozbiljnu realnost nedovoljnog poznavanja biračkog procesa kod žena ruralnog porekla, i njihove nove uloge u demokratskim izborima, zbog prevladavanja porodičnog glasanja. Ovu inicijativu su preduzeli GTF i koalicija ženskih politički svesnih NVO-a, a njome će se osposobljavati lokalne žene iz četrdeset mesta u Bosni i Hercegovini. Radnici na terenu će takođe vršiti istraživanje biračkog spiska ženskih birača u selima u kojima su omogućeni sastanci za podizanje svesti birača. Žene će biti informisane o novom Izbornom zakonu, a biće im pružene i osnovne informacije o tome gde će se nalaziti njihovo biračko mesto i kako popuniti glasački listić. Tamo gde je to moguće, lokalne žene koje vrše dužnost opštinskih savetnika biće pozvane da se pridruže i sastanu sa ženskim izbornim telom, dok će žene ruralnog porekla dobiti dodatnu šansu da se sastanu i međusobno deluju jedne na druge. Ovaj projekat poziva na visok stepen koordinacije. Njime će upravljati nacionalni projektni odbor od dvadeset osoba. Regionalni centar GTF-a u Zagrebu će obavljati ukupan nadzor, praćenje i evaluaciju projekta. GTF Bosne i Hercegovine će biti zadužen za njegovo sprovođenje preko lokalnih partnera, pod upravom projektnog odbora.

Tehnika “Žene to mogu”, razvijena u Norveškoj, predstavlja sredstvo obuke na širokoj osnovi za žene političare, ali takođe deluje kao predizborna tehnika podizanja svesti. U ovom pristupu, nekoliko trenera/aktivista bude obučeno za ovaj posao, a onda oni obučavaju druge trenere i aktiviste da budu svesni potencijala žena u politici i da razvijaju svoje veštine. Neočekivani popratni ishod je da su mnogi treneri i sami postali politički kandidati. Primer Hrvatske dole ilustruje mogućnosti ove strategije.

Hrvatska: Inicijative “Žene to mogu”

1997. godine, pet žena iz Hrvatske je bilo na obuci “Žene to mogu” u Budimpešti, a one su donele svoje ideje kući kako bi započele sa obukom žena u Hrvatskoj. Svake godine od tada bude obučeno sve više trenera, a sastanci lokalne obuke se proširuju, dopirući i do malih grupa žena u mnogim mestima. Svaki trener se udružuje sa drugim trenerom da se dogovore kako da organizuju do tri lokalna događaja obuke u svojim regijama. Na početku lokalnih izbora 2001. godine, u osamdesetak zasebnih lokalnih jednodnevnih obuka, ženama je pruženo osnovno saznanje o ravnopravnosti polova i potrebi za više žena u politici. Mnoge od ovih lokalnih akcija obuke su dobile podršku muških političara i gradonačelnika.

Pored obuke “Žene to mogu”, organizovane su i druge aktivnosti. Ženske grupe, kao što su to “BaBe (“Budi aktivan, budi emancipovan”) i Centar za Ženske Studije, organizovale su seminare i radionice za obuku žena u tehnikama raspravljanja, javnog pojavljivanja i javnog istupanja. Ove aktivnosti su podržane putem reklamne kampanje, kojom su se ohrabrali birači da glasaju za žene, i u kojoj su se koristile specijalne kese u prodavnicama, bedževi, plakati, leci i televizijski spot. Ovaj materijal je podeljen uz pomoć obilaska autobusom dvadeset i tri grada u dvanaest dana, u pratnji orkestra koji je pomagao da se više privuče medijska pažnja. Ovi kombinovani pokušaji su bili uspešni: lokalni izbori su doživeli povećanje broja žena na nivou saveta od 4% na 20%. Veliki deo izabranih žena je pohađao časove obuke “Žene to mogu”.

Prednost programa kao što je “Žene to mogu” je u tome što on osposobljava žene da postanu aktivni politički građani – ohrabrujući ih da podrže žene kandidate ili oboružavajući ih veštinama koje su im potrebne za funkciju zastupnika. Program takođe podstiče opšta očekivanja među ženama da one imaju jednako pravo da učestvuju u političkom životu zajedno sa muškarcima. Ovo znanje, gledajući na duži period, može smanjiti praksu porodičnog

glasanja. U međuvremenu, treba preduzeti druge mere kojima se ohrabruju žene da razvijaju saznanje o svojim političkim pravima i ovlašćenjima.

Savezna Republika Jugoslavija: “Izađi i budi aktivan”

Široki spektar aktivnosti za podsticanje širenja znanja među ženama je bio uključen kako bi se povećalo učešće žena glasača u 2000. godini, u predstojećim izborima u septembru i decembru. Aktivnosti “Izađi i budi aktivan” (Goba) imale su za cilj da pokrenu pitanje žena kao specifične grupe i da ih osposobe da prevaziđu političku apatiju. Trajale su pet meseci, a sprovedila ih je široka koalicija ženskih grupa i raznih drugih NVO-a, nezavisnih od političkih stranaka. Aktivnosti su se sastojale uglavnom od reklamnih kampanja sa bilbordima, plakatima, nalepnicama, lecima, dugmadima, promotivnim materijalima kao što su kape, bedževi, majice, radio džinglovi, izjave za štampu i web-stranica. Neposredne aktivnosti, koncentrisane u gradovima, bile su izuzetno maštovite i privukle su značajnu medijsku pažnju. Ovo uključuje i vešanje kanapa za veš preko beogradskog glavnog trga sa obešenim plakatima i lecima svih ženskih grupa koje su učestvovala. Hepeninzi i predstave su bili organizovani takođe i u drugim gradovima, a kampanja je bila među prvima koja je istakla svoje plakate nakon objavljivanja izbora. Kao rezultat ovih napora, odziv žena je povećan na jednak odzivu muškaraca.

II: PRIMERI PORODIČNOG GLASANJA

Slede izvodi iz izveštaja o praksama porodičnog glasanja, na način kako su to videli Kongres lokalnih i vlasti Evrope (CLRAE), Organizacija za Bezbednost i Saradnju u Evropi (OEBS) sa svojom Kancelarijom za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), i Parlamentarna skupština Saveta Evrope.

Albanija

*Parlamentarni izbori, 24. jun -19. avgust 2001.
OEBS/ODIHR*

Princip ravnopravnosti muškaraca i žena je osiguran Članom 18. albanskog Ustava: “svi su jednaki pred zakonom”, i “ni protiv koga ne sme da se vrši diskriminacija iz razloga kao što je pol...” Prema izveštaju o ravnopravnosti polova koji je izdao Program Razvoja Ujedinjenih Nacija (UNDP), zakonodavstvo Albanije predviđa koncept ravnopravnosti žena i muškaraca, ali još uvek ne i koncept jednakih mogućnosti. Sistem ne uzima u obzir da ako žene budu postigle jednake mogućnosti, onda će one zahtevati posebne mere. Od tada do danas nije uvedena potvrdna mera delovanja kojom bi se ubrzalo uvođenje jednakosti.

Iako veoma aktivne na osnovnom nivou u albanskoj politici, i iako im neke političke stranke garantuju procenat zastupljenosti na istaknutim unutrašnjim funkcijama, žene uopšte se suočavaju sa poteškoćama oko toga da budu izabrane kao kandidati i da dođu do vodećih funkcija u političkim strankama. Samo 78 od 1.114 kandidata (7%) koji su se kandidovali u jednomandatnim izbornim jedinicama i 120 od 823 kandidata (15%) na proporcionalnim listama su bile žene, sa čak manje funkcija koje su dovoljno visoko na listi da imaju realne šanse da budu izabrane. Samo je Liberalna Alternativna Stranka stavila ženu na vrh svoje stranačke liste. Žene su takođe malo zastupljene u upravnim strukturama za izbore. Nijedan od stalnih članova Centralne izborne komisije (CEC) nije bio žena, a samo 7% članova Zone izbornih komisija (ZEC) i 8% članova biračkog odbora (VCC), koje su obišli međunarodni posmatrači 24. juna, su bile žene. Izborni kodeks ne propisuje pozitivnu diskriminaciju u korist žena.

Međutim, gotovo sve političke stranke i koalicije su uključile napomene o problemima vezanim za pol u svoje političke programe, a više organizovanih izbornih događanja je posebno ciljano za žene birače. O nekima od ovih događanja je pisano u nacionalnim novinama. Javni elektronski mediji su takođe ciljali na žene birače sa velikim brojem posebnih emisija prikazujući istaknute žene političare.

Izborni rezultati u jednomandatnim izbornim jedinicama su pokazali da je samo sedam žena dobilo poslanička mesta. Jedno dodatno mesto je bilo dodeljeno ženi pri određivanju “zameničkih” mandata. Novi parlament će tako uključiti osam žena (5,71%), u usporedbi sa jedanaest u malo većem parlamentu iz 1997. godine, što je brojka koja ne predstavlja njihovu stvarnu snagu u albanskom društvu.

Preporuke – učešće žena u izbornom procesu

1. Političke stranke treba da razmotre mere kojima bi se podstaklo veće učešće žena na izborima. Ovo treba da uključi veću transparentnost pri izboru kandidata; posebne mere kojima bi se povećao broj žena kandidata na višim funkcijama na izbornim listama; i povećanje broja žena u centralnim i lokalnim komisijama.
2. Treba izvršiti obuku članova biračkog odbora kako bi se naglasilo da grupno glasanje ne bi trebalo da bude dozvoljeno. Putem programa edukacije birača ženama treba objasniti značaj donošenja njihovog ličnog izbora pri davanju svog glasa.

Izbori za lokalnu upravu, 1. i 15. novembar 2000.

OEBS/ODIHR

Uopšteno, svi članovi biračkog odbora su dobro i u saradivačkom duhu obavili svoje zadatke, omogućavajući biračima da slobodno popunjavaju svoje glasačke listiće tokom celog dana. Međutim, nedostatak obuke koju je Odbor trebao dobiti, kao rezultat njenog kasnog osnivanja, ispoljio se na dan izbora. Primerci izbornog kodeksa i priručnika za obuku su dostavljeni zajedno sa izbornim materijalom pa su članovi Odbora morali da uče na licu mesta kako da upravljaju biračkim mestom. Posmatrači su prijavili da birački odbori često nisu pravilno pratili postupak obeležavanja glasača mastilom, kao i da su dozvolili široko rasprostranjeno porodično glasanje prema lokalnoj tradiciji.

*Izveštaj o izborima za lokalnu upravu u Albaniji, 1. i 15. oktobar 2000.
CLRAE, CG/CP (7) 13 izmenjena verzija.*

Prvi krug

46. Sledeće opšte nepravilnosti su uočene na dan izbora:

- “Porodično glasanje” je zabeleženo u većini biračkih mesta na kojima se vršilo posmatranje, suprotstavljajući se time principu tajnog glasanja. Predsednici biračkih odbora su često oklevali da se umešaju po ovom pitanju, pozivajući se na “kulturne tradicije”.

Drugi krug

73. Sledeće veoma važno opšte pitanje za Delegaciju Kongresa je bilo često uočeno “porodično glasanje”, koje se ispoljavalo tako da žena sa mužem, ili otac sa decom zajedno odlaze u glasačku kabinu, zajednički popunjavajući glasačke listiće. Ovo je svakako u suprotnosti sa pojmom tajnosti glasanja, a ono osim toga remeti individualno pravo glasa mnogih žena i mladih ljudi.

74. Kada ih se upita o ovome, birački odbori često ne reaguju, jer smatraju da je u pitanju kulturna tradicija ili navode da mnoge od ovih žena ili mladih ljudi ne znaju da čitaju ili pišu. Ova poslednja tvrdnja se ne čini vrlo verovatnom, i trebalo bi po svaku cenu da bude zabeležena u zapisniku biračkog odbora, što nije slučaj. Iz tog razloga je veoma važna edukacija članova biračkih odbora i birača o ovom posebnom problemu.

Referendum o Ustavu (22. novembar 1998.)

OSCE/ODIHR

Takođe je bilo dokaza da se glava porodice potpisuje za celu porodicu. Osim toga, porodično ili grupno glasanje je još uvek često, i javlja se na oko 30% posmatranih biračkih mesta. Glasanje preko punomoćnika i javno glasanje se javljaju na oko 2% biračkih mesta na kojima se vršilo posmatranje.

Izveštaj o posmatranju prevremenih lokalnih dopunskih izbora u Albaniji (šesnaest lokaliteta) 21. juna 1998. i (drugi krug) 28. juna 1998.

CLRAE, CG/BUR (5) 61

Veoma često, na velikom broju biračkih mesta, dešavalo se da istovremeno u glasačku kabinu uđe više od jedne osobe: ponekad su pratnju imale starije osobe, nekad su to bili braćni parovi ili očevi sa ćerkama. Čak i ako se uzme u

obzir pitanje “kulture”, treba pokušati postepeno promeniti mentalne sklopove kako bi se osiguralo da svaki birač zapravo dobije pravo na individualno tajno glasanje.

*Parlamentarni izbori, 29. jun-6. juli 1997.
OEBS/ODIHR*

U područjima u kojima je bilo poteškoća, većina problema se svodila na nefrankirane ili nepotpisane glasačke listiće, porodično glasanje i pečate na glasačkim kutijama koji nisu bili pravilno pričvršćeni. Navedeni problemi se ne mogu smatrati ozbiljnim prestupima. Javljaju se samo u malom procentu slučajeva, tako da se ove poteškoće mogu okarakterisati kao akutne.

*Informativni izveštaj o parlamentarnim izborima u Albaniji (29. jun i 6. juli 1997.)
Parlamentarna skupština, Dok. 7902, Dopuna I, 8. septembar 1997.*

109. Posebne smernice i podsticaj moraju se dati omladini, obrazovanju i kulturi. Žene u Albaniji se suočavaju sa mnogim problemima i posebno su ugrožene svim vrstama iskorištavanja.

*Posmatranje lokalnih izbora u Albaniji, 20. i 27. oktobar 1996.
CLRAE, CG/BUR (3) 52 rev.*

41. Ostale uočene nepravilnosti su u celini mnogo manje ozbiljne prirode i nisu imale nikakve značajne posledice na ishod glasanja. One uključuju ... muševce i žene koji glasaju zajedno ... što se pojavljuje uglavnom u malim selima.

*Parlamentarni izbori, 26. maj i 2. jun 1996.
OEBS/ODIHR*

Više timova je podnelo prijave da su ljudi glasali na više glasačkih listića, a u mnogo slučajeva porodično glasanje je bilo pravilo umesto izuzetak. Porodično glasanje se može u nekoj meri razumeti u zemljama sa kratkom glasačkom tradicijom. Međutim, ni pod kojim uslovima se ne može prihvatiti da članovi biračkog odbora izdaju više glasačkih listića jednom biraču, kao što je to često bilo uočeno na dan izbora.

Jermenija

Parlamentarni izbori, 30. maj 1999.

OEBS/ODIHR

Porodično/kolektivno glasanje je navedeno u 17% primedbi.

Izveštaj o napretku Uprave skupštine i Stalnog Komiteta – Informativni izveštaj o predsedničkim izborima u Jermeniji (16. i 30. mart 1998.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8058, Dopuna IV, 20. april 1998.

21. Osnovne zabeležene nepravilnosti su sledeće:

- primećeno je i nepotvrđeno da su pripadnici tajne policije u uniformi i civilu bili prisutni u prostorijama biračkih mesta, koji su posredno pokušavali da utiču na birače, i čije ih je prisustvo uznemiravalo;
- bezbroj slučajeva zajedničkog “porodičnog” glasanja, uobičajena praksa u sovjetskoj eri i njenoj zaostavštini;...

Drugi krug

32. Nepravilnosti koje su uočene u osnovi čine ponavljanje grešaka napravljenih u prvom krugu. Opet su zabeleženi brojni primeri porodičnog glasanja, i, povremeno, prevelika gužva na pojedinim biračkim mestima, što je činilo kontrolu nad glasačkim kutijama ne tako lakim zadatkom. Pored toga, neka biračka mesta nisu bila pravilno obeležena (bez državne zastave na ulazu), što, prividno, nije uticalo na lokalno stanovništvo koje je očigledno dobro znalo gde se nalaze biračka mesta. Predsednik komisije je okarakterisao ove nepravilnosti kao nebitne i da one ne mogu imati uticaja na ishod glasanja.

Predsednički izbori, 22. septembar 1996.

OEBS/ODIHR

Posmatrači su posebno zamoljeni da paze na bilo kakve pojave višestrukog glasanja (porodičnog glasanja) na biračkim mestima. Iako su mnogi posmatrači prijavili da je predsednik Komisije izjavio da će neki birači pokušati da glasaju za ostale članove svoje porodice, to je uistinu primećeno na samo 3% posećenih biračkih mesta. Na veoma malom broju biračkih mesta (2,6%) je dozvoljeno biračima da glasaju bez neke vrste dokumenta sa prepoznatljivom slikom.

Azerbejdžan

Parlamentarni izbori, 5. novembar 2000. i 7. januar 2001.

OEBS/ODIHR

Posmatrači su prijavili brojne primere glasanja izvan glasačkih kabina, povremeno su članovi komisije i druga lica narušavali privatnost birača ili na drugi način pokušavali da vide kako su ovi glasali. Izuzetno veliki broj uzoraka izveštaja (12,3 %) ukazuje na to da su neki birači pokazivali prethodno ispunjene glasačke listiće drugim licima pre nego što su ih stavili u glasačku kutiju. Muškarci su često glasali u ime svojih supruge, a ponekad i u ime cele porodice. U nekim slučajevima, birači su pokazivali na uvid više legitimacija i dobijali više glasačkih listića.

Izveštaj o lokalnim izborima u Azerbejdžanu održanim 12. decembra 1999.
CLRAE, CG/Bur (6) 184

[A] Primećen je određeni broj ozbiljnih nepravilnosti:

- neovlaštena lica su bila prisutna na biračkim mestima, koja su se nametljivo ponašala pri radu članova biračkog odbora i glasača;
- neslaganje broja potpisa na biračkom spisku i glasačkih listića nađenih u glasačkoj kutiji;
- popunjeni glasački listići;
- pokušaji da se “mobilizuje” glasanje od strane predsednika izbornih komisija, kojima se činilo da je takav postupak preporučljiv;
- neovlaštena upotreba pokretne glasačke kutije;
- loše rukovanje sa neupotrebljenim glasačkim listićima;
- nekim lokalnim posmatračima su sputavane njihove aktivnosti;
- dopisivanje dodatnih glasača na službeni spisak u toku dana izbora;
- biračka mesta često nisu bila otvorena na vreme;
- izborna propaganda je bila izložena unutar biračkog mesta;
- manipulacije sa glasačkim listićima za vreme glasanja;
- poteškoće u postupku prebrojavanja glasova;
- porodično glasanje;
- nekontrolisane glasačke kutije.

Parlamentarni izbori i ustavni referendum, 12. novembar 1995.
OEBS/ODIHR

Mnoge glave porodice, naročito na selu, smatrali su da je njihova isključiva povlastica da glasaju u ime svojih žena i dece, a, kao što je opšte poznato, porodično glasanje predstavlja tradiciju u Azerbejdžanu.

Međutim, ovo predstavlja povredu izbornog zakona, a bilo je i slučajeva kada su ljudi glasali takođe i za svoje komšije. U jednom slučaju na jugu zemlje, posmatrač je video čoveka koji je dao na uvid dvadeset legitimacija i dobio isto toliko glasačkih listića. Pored toga, porodično glasanje nije isključivo kulturološka pojava; ono takođe ima značajne političke implikacije. Službeno odobravanje rasprostranjenog višestrukog glasanja na dan izbora je potpuno u suprotnosti sa strogom privrženosti izbornih organa vlasti slovu zakona za vreme izborne kampanje, kada su odbijali glasove na temelju toga da li se jedna osoba potpisivala u ime više članova svoje porodice. Ukratko, višestruko glasanje opravdalo je isključenje kandidata i stranaka od strane Centralne izborne komisije, što je bilo iskorišćeno kako bi se osiguralo da izbori ispune zahteve odziva kako bi bili važeći.

Bosna i Hercegovina

Izveštaj o izborima u Bosni i Hercegovini (11. novembar 2000.)
CLRAE, CG/BUR (5) 54 izmenjeno.

Delegacija Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope uočila je neke nedostatke, uključujući zbrku sa biračkim spiskovima zbog poteškoća nekih da nađu biračko mesto kome pripadaju. Upotreba glasačkih kutija nije bila jedinstvena: na nekim biračkim mestima ista glasačka kutija je korištena za različite vrste glasačkih listića, dok su na drugim mestima postojale odvojene kutije. Kao i u mnogim drugim zemljama ovog regiona, često je primećeno da muževi i žene zajedno ulaze u glasačku kabinu.

Posmatranje izbora u Bosni i Hercegovini (12. i 13. septembar 1998.)
Parlamentarna skupština, Dok. 8216, 2. oktobar 1998.

26. Pored porodičnog glasa, koji je primećen prvenstveno u ruralnim područjima, svi posmatrači su se suočili sa problemima uzrokovanim izostankom biračkih spiskova na velikom broju biračkih mesta nakon što su ova otvorena. Na nekim biračkim mestima nije bilo moguće glasati sve do

kasno popodne, ili čak popodne, a u nekim slučajevima nije čak uopšte bilo moguće glasati prvog dana. Ovo je bilo utoliko žalosnije što su problematična glasačka mesta bila većinom glasačka mesta za izbeglice, koje su uložile priličan trud da dobiju mogućnost da glasaju. Osim toga, isti problemi su se već pojavljivali na istim ovim biračkim mestima na izborima 1996. i 1997. godine. Takođe treba istaći da se mnogi ljudi nisu nalazili na biračkim spiskovima svoje izborne jedinice, iako nisu menjali svoje adrese u protekle dve godine. Neki ljudi su tvrdili da iako su se prijavljivali nekoliko puta, još uvek ih nije bilo na spisku, na nekima je biračko mesto kome su pripadali bilo promenjeno od prethodnih izbora. Na nekim biračkim mestima je bilo previše birača u poređenju sa drugim mestima. Iz tog razloga ODIHR je slao birače sa jednog biračkog mesta na drugo u poslednjem trenutku, što je uzrokovalo veliku zbrku. Rečeno je da je do ovoga došlo zbog problema sa kompjuterima. Ovo ne ostavlja dobar utisak na efikasnost priprema izbora.

Posmatranje regionalnih i lokalnih izbora u Bosni i Hercegovini

(12. i 13. septembar 1998.)

CLRAE, CG/BUR (5) 54 izmenjeno.

Zabeležen je značajan pad slučajeva u kojima porodice zajedno ulaze u glasačku kabinu.

Izbori za Nacionalnu skupštinu u Republici Srpskoj, 22. i 23. novembar 1997.
OSCE/ODIHR

Oko 30% posmatrača zabeležili su jedan ili više primera porodičnog glasanja – više od jednog lica u glasačkoj kabini u isto vreme – u toku dva dana. Dok se ovaj problem javlja uglavnom zbog članova porodice koji žele da glasaju zajedno, nije dovoljno odbaciti ovu praksu kao “lokalnu tradiciju”. Ovakva praksa je destimulisana u drugim sličnim područjima, pa to može da bude urađeno i ovde, s obzirom da ona ugrožava princip tajnog glasanja i ne bi trebala da bude dozvoljena ubuduće.

Izveštaj o praćenju parlamentarnih izbora u Republici Srpskoj (Bosna i Hercegovina) 22. i 23. novembar 1999.

CLRAE, CG/BUR (4) 147

Ukupan utisak članova Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) je da izbori ističu veliki broj lokalnih stavova i tradicija.

Prisni odnosi između posmatrača i kontrolora, slavljenički izgled ovog građanskog događaja i iznad svega tradicija glasanja čitave porodice ili bračnog para ne bi se smeli prevideti. Što se tiče ovog zadnjeg aspekta, članovi delegacije veruju da se on možda javlja zbog stepena nepismenosti i koncepta glave porodice, ali i da se ova tradicija ni na koji način ne bi trebala smatrati porodičnim glasanjem, na način kako je to zabranjeno Pravilima i Propisima.

Informativni izveštaj o opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini (13. i 14. septembar 1997.)

Parlamentarna skupština, Dok. 7902 Dopuna II, 22. septembar 1997

22. Specifični uslovi pod kojima su se održali izbori imali su za rezultat izuzetno složen izborni postupak, posebno za glasanje odsutnih birača i balotažu. Efikasna sredstva kojima bi se osiguralo pojednostavljivanje i veća transparentnost, kao i omogućavanje boljeg planiranja i predusretanje poteškoća trebalo bi da budu pronađeni pre održavanja sledećih izbora. Postoji opravdana zabrinutost za tajnost balotaže. Pravila u vezi sa porodičnim glasanjem takođe treba da budu bolje definisana.

Bugarska

Parlamentarni izbori, 17. jun 2001.

OEBS/ODIHR

Grupnog glasanja i glasanja preko punomoćnika je bilo veoma malo, 1,7% i 0,8%, redom za svakog pojedinačno. Međunarodni posmatrači su u samo četiri slučaja zabeležili da birači nisu koristili glasačke kabine, ili 0,6% ukupnih primedbi. U većini slučajeva, biračima u invalidnom stanju se pomagalo prema pravilima.

Ad hoc komisija za posmatranje parlamentarnih izbora u Bugarskoj

Parlamentarna skupština, Dok. 9134, 25. jun 2001.

Usprkos složenom glasačkom sistemu u Bugarskoj, gde birači odabiru različito obojene šifrovane glasačke listiće da bi dali svoj glas, prebrojan je relativno mali broj nevažećih glasova, čime se ističe stepen edukacije birača u Bugarskoj. Članovi odbora su zabeležili da su političke stranke koje su upotrebljavale slična imena, kao Koalicija Nacionalnog Pokreta Simeon II, takođe koristile sličan raspored boja na svojim glasačkim listićima,

potencijalno zbujujući birače. Od strane međunarodnih posmatrača zabeleženo je samo nekoliko primera porodičnog, grupnog ili glasanja preko punomoćnika.

Hrvatska

Izbori za lokalnu upravu, 20. maj 2001.

OEBS/ODIHR

Porodično/grupno glasanje je bilo dozvoljeno u mnogim područjima, sa 10,3% izveštaja koji navode najmanje jednu ovakvu pojavu, a sledećih 10% izveštaja navodi da se ono pojavilo između dva i dvadeset puta. Jasno je da je ova praksa uobičajena u mnogim područjima, a birački odbori su uložili malo ili nimalo napora da je istaknu.

Ad hoc komisija za posmatranje parlamentarnih izbora u Hrvatskoj (3. januar 2000.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8624, 24. januar 2000.

12. Određeni broj posmatrača je ukazao na problem tajnosti glasanja i manjinskog glasanja. Uočili su da ponegde nije bilo glasačkih kabina ili koverti. Samo glasanje jedva da je bilo tajno, uz različito obojene glasačke listiće i postojanje odvojenih biračkih spiskova za manjine. Povremeno je primećeno porodično glasanje. U osetljivim područjima, prijavljeni su ozbiljni – iako izolovani – incidenti, kao što je uznemiravanje glasača, tuče ispred biračkih mesta, ili, u retkim slučajevima, prisustvo policije unutar glasačkog mesta.

Estonija

Parlamentarni izbori, 7. mart 1999.

OEBS/ODIHR

Primere grupnog glasanja je navelo 28% posmatrača, a još 9% je navelo da su uočili primere javnog glasanja (na primer izvan glasačke kabine).

Gruzija

Ad hoc komisija za posmatranje predsedničkih izbora u Gruziji (9. april 2000.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8742, 16. maj 2000.

Članovi odbora su prijavili i uočili veoma mali broj primera povreda izbornog procesa i nepravilnosti, od kojih je porodično glasanje bilo njihova najmanja briga.

Parlamentarni izbori, 31. oktobar i 14. novembar 1999.
OEBS/ODIHR

“Grupno” ili “porodično” glasanje je prijavljeno u 21% primedbi.

Ad hoc Komisija za posmatranje Parlamentarnih izbora u Gruziji
(31. oktobar 1999.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8605, 22. decembar 1999.

23. Porodično glasanje je bilo jedno od najčešćih povreda Izbornog zakona u nekim područjima. Na nekoliko biračkih mesta posmatrači su uočili da članovi porodice zajedno ulaze u glasačke kabine, ili da jedan član porodice glasa umesto drugog člana porodice. U nekim slučajevima, članovi biračkog odbora su to dozvoljavali, uzimajući u obzir godine birača i fizičke zapreke da glasaju. Ova povreda se može objasniti činjenicom da je u sovjetska vremena ljudima bilo dozvoljeno da glasaju za članove svoje porodice koji su bili bolesni ili odsutni u vreme izbora.

Mora se naglasiti da neki posmatrači nisu uočili ni jedan primer pojavljivanja ove prakse, i da su mnogi članovi biračkih odbora i lokalni posmatrači bili posebno obazrivi u ovom smislu.

Mađarska

Parlamentarni izbori, 10. i 24. maj 1998.
OEBS/ODIHR

Kao što je gore navedeno, opšti glasački postupak je sproveden na veoma profesionalan način. Međutim, postoje tri aspekta ovog postupka, od kojih su dva istaknuta u tabeli ispod, koji zahtevaju komentar.

	% ukupno prvi krug	% ukupno drugi krug
Grupno glasanje	16,00%	17,60%
Javno glasanje	15,00%	9,87%

Grupno glasanje: kada se ljudi nalaze zajedno u glasačkoj kabini

Javno glasanje: kada ljudi popunjavaju svoje glasačke listiće javno, a ne u glasačkoj kabini

Oba ova primera zahtevaju neka razjašnjenja. Što se tiče grupnog glasanja, posmatrači nikada nisu primetili da se birači nalaze pod neprimerenim pritiskom. U većini slučajeva je bilo očigledno da je biračima bilo veoma prijatno što su zajedno, često su to bili muž i žena, ili prijatelji starijih godina. U nekim slučajevima je bilo jasno da je samo lice u stvari tražilo pomoć, ali mu je bilo previše neugodno da to kaže biračkom odboru. Primećeno je da je ova praksa bila češća u ruralnim područjima. Međutim, ovakva praksa je u svakom slučaju u suprotnosti sa Izbornim zakonom, i može da povredi tajnost glasa nekog lica.

Naprotiv, javno glasanje nije u suprotnosti sa zakonom u Mađarskoj. Članom 68.1, Akta 100 (1997.), se navodi: “Birači se ne moraju primoravati da koriste glasačke kabine”.

Opštinski izbori u Mađarskoj, 30. septembar 1990.
CLRAE, CPL/P (25) 18

Delegacija Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) je primetila određeni broj manjih nedostataka, na primer da bračni parovi, a povremeno i cele porodice zajedno glasaju u jednoj kabini, da se glasa izvan kabine ili da se previše ljudi nalazi na biračkim mestima.

Letonija

Posmatranje parlamentarnih izbora u Letoniji (3. oktobar 1998.)
Parlamentarna skupština, Dok. 8255, 3. novembar 1998.

41. Veoma mali broj nepravilnosti je primećen od strane naših posmatrača. Verovatno bi trebalo da se spomene da mnogi birači nisu ulazili u glasačke kabine; međutim mora se reći da nije bio dovoljan broj kabina na nekim biračkim mestima, na kojima je bio neočekivano veliki odziv, s obzirom da je bilo teško predvideti broj birača, jer su birači mogli da glasaju na bilo kom biračkom mestu u zemlji. Bilo je takođe mnogo slučajeva “porodičnog glasanja”.

Izveštaj Saveta Evrope (CLRAE)

Delegacija posmatrača na lokalnim (i regionalnim) izborima u Letoniji, 29. maj 1994.

CLRAE, CG/BUR (1) 13

Dogodilo se da su glasačke kabine bile premale na većini biračkih mesta u Rigi, zahvaljujući vrlo velikom formatu glasačkih listića. U trenucima kada je posećenost bila najveća, birači su popunjavali svoje glasačke listiće na stolovima izvan glasačkih kabina. Predsednici biračkih odbora su ovo uvek tolerisali, kao i slučaj porodica koje su zajedno ulazile u glasačku kabinu.

Litvanija

Parlamentarni izbori, 20. oktobar i 10. novembar 1996.

OEBS/ODIHR

Popunjavanje glasačkih listića u glasačkim kabinama od strane više birača istovremeno, uglavnom članova porodice, još je jedno veoma često odstupanje od Člana 65, stav 1 Izbornog zakona. Ovo je uočeno na 102 glasačka mesta.

U ovom slučaju, međutim, važeći Izborni zakon nije jasan. U stavu 6, Člana 65, u službenom engleskom prevodu se navodi da “Birač koji zbog svojih fizičkih smetnji ne može sam da popuni glasački listić i da ga ubaci u glasačku kutiju, može da pozove drugo lice (uz izuzetak predsednika komisije ili njenih članova, ili posmatrača izbora) da obavi ove postupke umesto njega.”

Originalni litvanski tekst upotrebljava širi pojam od izraza “fizičke smetnje”, bliži izrazu “fizičko oštećenje”. Pored toga, nema odredbi sačinjenih za birački odbor na osnovu kojih bi ovaj trebao da traži neku vrstu dokaza “fizičkog oštećenja” od birača, ili čak imao pravo da izda dozvolu takvom biraču da uđe u glasačku kabinu u pratnji drugog lica. Kao rezultat toga, birački odbori nisu želeli da se mešaju iz straha da ne dođu u sukob sa biračima.

Ova nejasna i neprecizna definicija “fizičkog oštećenja” na biračkim mestima je u velikoj suprotnosti sa detaljnim odredbama koje se odnose na glasanje kod kuće, kao deo glasanja putem pisma Član 66, stav 7, kojim se jasno zahteva pismena potvrda o nesposobnosti izdata od zavoda gradske ili regionalne socijalne zaštite i zavoda za negu, kako bi biraču bilo dozvoljeno da glasa kod kuće.

Moldavija

Izveštaj posmatračke delegacije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) o lokalnim izborima u Tarakliji Džudet (Taraclia Judet) (Moldavija), održanim 23. januara 2000.

CLRAE, CG/BUR (6) 131 poverljivo

Međutim, Delegacija Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope je uočila mnoge nepravilnosti. One su sledeće:

- porodično glasanje;
- protivrečna tumačenja izbornih propisa na nekim biračkim mestima;
- nepostojanje glasačkih listića na moldavskom jeziku na nekim biračkim mestima na kojima su prijavljeni birači koji govore moldavski;
- glasanje bez identifikacijskih dokumenata od strane nekih staraca, koje su međutim prepoznali članovi biračkog odbora;
- nametljivo ponašanje domaćih posmatrača pri radu biračkih odbora i birača na nekim biračkim mestima;
- podstrekački plakati još uvek na zidovima na nekim mestima na dan glasanja.

Treba istaći da su se nepravilnosti kao što je porodično glasanje ili glasački listići uručeni nekim licima bez identifikacijskog dokumenta, koji su prepoznati od strane članova biračkog odbora, pojavile pre zbog lokalnih kulturnih osobina, i nije im bio cilj da utiču na glasanje. Takođe je bio visok stepen ljudi upisanih na dopunske spiskove, što je uglavnom rezultat visoke mobilnosti stanovništva, posebno mladih.

Izveštaj sa misije delegacije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope Republici Moldaviji o posmatranju lokalnih izbora od 23. maja 1999.

CLRAE, CG/BUR (6) 16

Glasačke kabine je koristilo više od jednog lica istovremeno, posebno u ruralnim područjima.

Parlamentarni izbori, 22. mart 1998.

OEBS/ODIHR

Porodično glasanje je još uvek uobičajena praksa, naročito u selima. Ukupno, više od 30% primedbi posmatrača na biračkim mestima uključuju porodično glasanje, a 5,5% ukazuju na javno glasanje. Mehanizam za pomoć biračima koji trebaju pomoć je prekršen u velikom broju praćenih slučajeva.

Izveštaj o napretku Uprave skupštine i Stalnog komiteta – Informativni izveštaj o predsedničkim izborima u Moldaviji (Čisinau, 19-24. marta 1998.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8058, Dopuna II

Dok je *Ad hoc* komisija primetila da su izbori organizovani na potpuno profesionalan način, uočena su područja u kojima bi se neke stvari mogle poboljšati, kao na primer:

- oblik glasačkih listića;
- postupak pečaćenja glasačkih listića;
- beskompromisnost članova biračkog odbora pri odlučivanju da li je glas važeći ili ne;
- obuka posmatrača na biračkim mestima;
- prisustvo neovlaštenih lica pri prebrojavanju glasova;
- praksa porodičnog glasanja.

Predsednički izbori, 17. novembar i 1. decembar 1996.

OEBS/ODIHR

U drugom krugu u otprilike 40% izveštaja posmatrača se navode primeri porodičnog glasanja. Ovako velika cifra je zabeležena usprkos naporima Centralne izborne komisije (CEC) da uputi biračke odbore kako da redukuju porodično glasanje.

Izveštaj delegacije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) o posmatranju prvih lokalnih izbora u Republici Moldaviji, održanih 16. aprila 1995.

CLRAE, CG/CP (2) 8

S druge strane, najznačajniji nedostatak je bio: "... rasprostranjena praksa stanovništva da ulazi u glasačku kabinu u grupi (porodično glasanje)".

*Posmatranje referenduma u Moldaviji o statusu Gagauzije
CLRAE, CG/CP (1) 48, 21. mart 1995.*

67. Sigurno da je najznačajnija nepravilnost bila navika “porodičnog glasanja”. Kao rasprostranjena praksa u sovjetska vremena, porodično glasanje je značilo da jedan član porodice, obično otac, daje na uvid legitimaciju svoje žene, a ponekad i ostalih članova porodice, i glasa umesto njih. Ova praksa je jasno isključena tačkom 22. Privremenih propisa – ta odredba, prema predsedniku jedne gradske izborne komisije, je posebno uvedena kako bi otežala referendum za dobrobit Gagauza.

68. Posmatrači su uočili da dok su birački odbori, uz par izuzetaka, odolevali uobičajenom pristupu porodičnog glasanja, porodično potpisivanje je bilo tolerisano na nekim biračkim mestima. Mnogo puta su posmatrači bili očevici kako neka porodica dolazi do biračkog odbora, daje na uvid svoje legitimacije, svaki član porodice dobija svoj glasački listić, a zatim se otac potpisuje na birački spisak u ime svih članova porodice. Međutim, glasove lično daje svaki pojedini član porodice. Na jednom glasačkom mestu uzorak provere potpisa je pokazao da ovakvo porodično potpisivanje može da obuhvata od nekih 3% do 5% svih potpisa.

Poljska

*Opštinski izbori u Poljskoj 27. maja 1990.
CLRAE, CPL/P (25) 9*

Primećeni su određeni tehnički detalji: manjak prebrojanih glasova u odnosu na broj biračkih listića zapravo ubačenih u glasačke kutije, korištenje glasačke kabine od strane cele porodice istovremeno, i činjenica da neki birači nisu koristili glasačke kabine za popunjavanje svojih biračkih listića.

Rumunija

*Predsednički i parlamentarni izbori, 26. novembar 2000.
OEBS/ODIHR*

Porodično glasanje se javlja u 28% slučajeva i više je predstavljalo problem u područjima izvan samog Bukurešta – u ruralnim područjima 47% i u urbanim područjima 18%. Kada muž i žena zajedno uđu u glasačku kabinu, ne samo da time narušavaju tajnost glasanja, nego jedan od supružnika može takođe da utiče na glas ovog drugog.

Ruska Federacija

*Predsednički izbori, 26. mart 2000.
OEBS/ODIHR*

Porodično glasanje, ili glasanje zajedno u grupama, zabeleženo je u 82% biračkih mesta, iako su posmatrači ocenili ove pojave kao “neznatne” povrede, imajući u vidu činjenicu da su kabine bile pripremljene, ali izgleda da često same birače nije puno zanimala tajnost glasanja. Glasanje preko punomoćnika ili glasanje u ime lica koje nije prisutno na glasačkom mestu je uočeno u 34% posećenih biračkih mesta. Još jednom, posmatrači su ocenili ove primere kao “neznatne” povrede u smislu učestalosti njihovog pojavljivanja na nekom glasačkom mestu u vreme njihovog obilaska.

*Ad hoc Komisija za posmatranje ruskih predsedničkih izbora (26. mart 2000.)
Parlamentarna skupština, Dok. 8693, 3. april 2000.*

Porodično glasanje je još uvek uobičajena praksa.

*Ad hoc Komisija za posmatranje Parlamentarnih izbora u Ruskoj Federaciji
od 19. decembra 1999.
Parlamentarna skupština, Dok. 8623, 24. januar 2000.*

45. Međutim, na nešto više od 100 biračkih mesta koje su članovi *Ad hoc* komisije obišli na dan izbora, primećen je veliki broj nepravilnosti koje zaslužuju dužnu pažnju nadležnih organa:

- opremljenost biračkih mesta: mnoga od njih su bila premala, a broj glasačkih kabina je često bio nedovoljan, što je povuklo sa sobom nedostatak privatnosti birača pri popunjavanju njihovih glasačkih listića;
- porodično glasanje;
- bedževi stranaka i kandidata: i dalje je bilo dozvoljeno posmatračima da ih izlažu unutar biračkih mesta;
- plakati koji sadrže informaciju o izjavi posedovanja dobara, imovine, i prihoda kandidata su bili izloženi na biračkim mestima; ove informacije treba da budu poverljive, a ne predmet izjave i uvođenja u popis u slučaju izbora;

- pokretne glasačke kutije: neke od njih nisu bile zapečaćene, posebno u Rostovu. Pored toga, postupak glasanja sa pokretnim kutijama je predugačak, naročito zbog složenosti glasačkih listića i broja izbora koji su se odvijali u isto vreme (četiri vrste izbora u Moskvi, na primer).

Predsednički izbori, 16. jun i 3. juli 1996.

OEBS/ODIHR

Najvažnije kritike se odnose na nedostatak tajnog glasanja, i njemu pridružen problem ‘porodičnog glasanja’ – što znači da jedno lice, obično muž, glasa u ime drugog lica, obično žene, ili da porodične grupe javno glasaju zajedno. Ključni oprez oko remećenja tajnog glasanja očigledno nije shvaćen u Ruskoj Federaciji i smatra se da je dovoljno da postoji izbor da li glasati u tajnosti ili ne. Posmatrači su skrenuli pažnju na mnoge primere obe prakse i preporučili Centralnoj izbornoj komisiji da preuzme vodstvo u obučavanju lokalnih komisija kako bi se osiguralo tajno i individualno glasanje. Na određenom broju biračkih mesta birači su bili aktivno podsticani da glasaju izvan kabina time što su se stolovi i olovke nalazili na otvorenom.

Slovačka Republika

Parlamentarni izbori, 25. i 26. septembar 1998.

OSCE/ODIHR

Porodično ili grupno glasanje, što znači da se više od jednog lica istovremeno nalazi u glasačkoj kabini, primećeno je na gotovo 20% biračkih mesta. Ovo nije u skladu sa zakonom, a predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova su bili prilično iznenađeni kada su čuli za ovaj relativno visok postotak nakon glasanja. Rečeno je da će ovo pitanje biti istaknuto na obuci članova biračkih odbora za lokalne izbore u novembru.

*Posmatranje parlamentarnih izbora u Slovačkoj (25. i 26. septembra 1998.)
Parlamentarni izbori, Dok. 8254, 3. novembar 1998.*

32. Sigurno da je bilo nekih neregularnosti kao što je porodično glasanje ili nejasnoća u vezi sa propisima koji se odnose na metode stavljanja pečata na glasačke kutije. Međutim, u odnosu na opšte okolnosti, ovo se smatra nevažnim i ima malo ili nimalo uticaja na rezultat glasanja.

“Bivša jugoslovenska Republika Makedonija”

*Izveštaj misije o posmatranju lokalnih izbora u “Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji”, 10. i 24. septembar 2000.
CLRAE, CG/CP (7) 12 rev.*

U nekim područjima u zemlji, delegacija Kongresa je otkrila izuzetno veliki broj primera gde glava porodice glasa u ime svih članova svoje porodice, kao što su žena i deca, što jasno predstavlja povredu individualnih biračkih prava. Delegacija je osudila brojne nepravilnosti u vezi sa višestrukim glasanjem, koje su neki članovi biračkih odbora, pa čak i članovi izborne komisije, povlađivali. Ovo zapažanje je potvrđeno u drugom krugu glasanja.

Dok takva praksa može biti razumljiva u slučaju potrebe, kao što je slab vid birača ili neka druga smetnja, delegacija ne može prihvatiti da jedno lice određuje na koji način čitava porodica treba da glasa. Neki posmatrački timovi su takođe bili očevici špekulacija sa popunjavanjem glasačkih listića, kada je jedno lice došlo sa nekoliko glasačkih kartica i dalo višestruke glasove. Na tim istim biračkim mestima, delegacija je uočila rekordan odziv (do 95%) i pravi plebiscit za jednog od kandidata.

*Predsednički izbori, 31. oktobar i 14. novembar 1999.
OEBS/ODIHR*

Krug 1

Kao i 1998, najznačajniji problemi koje su posmatrači uočili su bili glasanje preko punomoćnika na 9,41% praćenih biračkih mesta, i grupno glasanje na 14,9% biračkih mesta. Posmatrači su viđali primere da jedno lice dođe sa više glasačkih kartica, ili da se u glasačkoj kutiji nalaze glasački listići zajedno presavijeni, što jasno govori da su ubačeni istovremeno kao zamotak.

Mnogi primeri glasanja preko punomoćnika u etnički albanskim područjima sastojali su se od toga da muška glava kuće glasa umesto ženskih članova porodice. U nekim slučajevima žene su bile prisutne. Još jednom, ovo se smatralo za “uobičajenu lokalnu praksu”. Međutim, ovakva praksa je neprihvatljiva, jer se njome oduzima pravo glasa spomenutim ženama i otvara sistem rasprostranjene zloupotrebe.

Krug 2

Najznačajniji uočeni problemi su opet da birači nisu pokazivali na uvid glasačku karticu i identifikacijske dokumente, kao i primeri glasanja preko punomoćnika i porodičnog glasanja. Velika većina negativnih izveštaja posmatrača je podnesena zbog velikog broja primera glasanja preko punomoćnika i porodičnog glasanja. Ovi negativni izveštaji su u najvećoj meri bili iz etnički albanskih područja, kao što je Lipkovo (21), Cegrane (52), Kamenjane (55), Aračinovo (64) i Studeničani (66). Konačni rezultati sa ovih područja su takođe veoma zabrinjavajući.

Izveštaj posmatrača iz Studeničana je indikativan za vrstu problema uočenih u ovim područjima. Lokalni predsednik Demokratske Stranke Albanaca (DPA) obilazio je biračka mesta u tom području na dan izbora, nagovarajući ljude da glasaju za kandidata VMRO [politička stranka]. Na glasačkom mestu 66/2353, predsednik DPA je vikao na predsednika glasačkog odbora, optužujući ga za mali odziv birača, svega 20% u 16 časova. Kasnije, četiri člana VMRO-a su ušli na isto to biračko mesto i ostali tamo da “nadgledaju glasanje”. Kada su posmatrači otišli, veliki broj birača je ušao na glasačko mesto. Na drugim biračkim mestima u ovom području, uočeni su rasprostranjeni i učestali primeri prakse porodičnog glasanja i glasanja preko punomoćnika. Predstavnici političkih stranaka u biračkom odboru su ponekad izgledali nesigurni u stranku koju navodno zastupaju.

*Ad hoc Komisija za posmatranje predsedničkih izbora u «Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji» (31. oktobar i 14. novembar 1999.)
Parlamentarna skupština, Dok. 8604, 22. decembar 1999.*

Porodično glasanje je bilo mnogo manje rasprostranjeno nego 1998. Uopšteno, nije primećena nikakva napetost na biračkim mestima.

36. Međutim, kako bi se osigurao dalji napredak u budućim izbornim postupcima, *Ad hoc* Komisija poziva makedonske organe vlasti:

- da preduzmu određene mere kako bi se izbegle bilo kakve nesuglasice pri imenovanju članova Državne izborne komisije, kao i prilagodili modaliteti imenovanja članova oblasnih komisija i biračkih odbora u stvarnoj političkoj situaciji u trenutku održavanja izbora;
- da izrade detaljnije zakone koji propisuju medijsko izveštavanje o izborima, i da dodele pravni status uputstvima koja je izdao Savet radio i TV prenosa;

- da prosleđuju i jačaju informisanje građana o izbornom načinu rada, stavljajući naglasak na nezakonitost porodičnog glasanja;
- da pažljivo analiziraju sve prijavljene navodne nepravilnosti i javno objave rezultate ovih analiza.

*Parlamentarni izbori, 18 oktobar i 1. novembar 1998.
OEBS/ODIHR*

Krug 1

Primeri grupnog glasanja su prijavljeni u 382 slučaja od 1.314 (29,07%). Sedamdeset osam od 1.314 posmatrača (5,92%) su prijavili primere glasanja preko punomoćnika. Stotinu šesnaest od 1.314 (8,85%) je prijavilo primere javnog glasanja. Glavna zabrinutost posmatrača se odnosi na praksu glasanja preko punomoćnika, javno glasanje, i posebno grupno glasanje. Posmatrači su na sastanku naglasili da je praksa grupnog glasanja naročito problematična, i da predstavlja poseban problem za žene birače.

Posmatrači su podneli izveštaj da je u nekim slučajevima, naročito u ruralnim područjima na zapadu zemlje, muška glava kuće često glasala umesto ženskih članova porodice, koji su bili prisutni, ali nisu aktivno učestvovali u postupku. Neki posmatrači su prijavili da je glasanje preko punomoćnika bilo često vršeno od strane muške glave porodice bez prisustva ženskih članova porodice.

Krug 2

Posmatrači su ponovo bili zabrinuti zbog velikog broja primera grupnog glasanja, posebno zbog toga što ova praksa otvara vrata brojnim bliskim nezakonitim postupcima, uključujući efikasno glasanje preko punomoćnika i stvarno oduzimanje prava glasa mnogim ženama biračima.

Glasanje preko punomoćnika je takođe posebno zabeleženo u Oblasti 66, gde su uočena neka lica kako glasaju sa višestrukim glasačkim karticama, a ne "samo" ženski članovi porodice. Takođe je uočeno da su neka lica sakupljala glasačke kartice onih lica koja ih nisu upotrebila do tada u toku dana, i donosila kartice na glasačka mesta glasajući na osnovu njih.

Posmatranje parlamentarnih izbora u “Bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji” (15-19. oktobar 1998.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8257, 3. novembar 1998.

Posmatrači su međutim zabeležili jednu ili dve nepravilnosti, posebno u vezi sa veoma rasprostranjenom praksom porodičnog glasanja, naročito na zapadu zemlje, gde je albanska manjina preovlađujuća. U nekoliko izbornih jedinica na području Tetova i Gostivara, čitavih 80% do 90% žena nije glasalo lično, nego su glasove umesto njih dali muž, otac ili brat.

Potpuno odvojeno od mogućih kulturoloških objašnjenja, treba naglasiti da su glasački listići bili samo na makedonskom (ćiriličnom pismu), koji mnogi makedonski Albanci ne znaju da čitaju i pišu. Mnoge žene su nepismene i govore samo albanski. Zbog toga je za njih bilo nemoguće da pravilno ostvare svoja glasačka prava.

Izveštaj misije o posmatranju lokalnih izbora održanih 17. novembra 1996. godine u “Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji”

CLRAE, CG/BUR (3) 62

Svi članovi biračkih odbora su znali šta treba da rade, a delegacija nije zabeležila nikakve nejasnoće. Kao što je već spomenuto, ispostavilo se da su glasačke kabine premale, a bilo ih je i premalo, posebno na glasačkom mestu u Skoplju. U trenutku vrhunca samog glasanja, birači su popunjavali glasačke listiće na stolovima postavljenim ispred glasačkih kabina. Predsednici biračkih odbora sistematski su ovo dozvoljavali, a takođe su dopuštali članovima iste porodice da zajedno ulaze u glasačke kabine.

Ukrajina

Ad hoc Komisija za posmatranje predsedničkih izbora u Ukrajini (31. oktobar i 14. novembar 1999.)

Parlamentarna skupština, Dok. 8603, 21. decembar 1999.

Zadržale su se tradicije nepoštovanja tajnosti i porodičnog glasanja. Nemarnost u baratanju sa glasačkim listićima i glasačkim kutijama uzrokovala je mnoge nepravilnosti, ali ne u tolikoj meri da bi uzrokovali poteškoće, osim na malom broju glasačkih mesta. Neprimereno je da osoblje milicije i dalje ima pristupa unutrašnjosti glasačkog mesta. (*prvi krug*)

Posmatranjem drugog kruga ovih izbora se pokazalo da se nisu poštovali postupci propisani zakonom na dan glasanja onako striktno kao u prvom krugu. U prvom krugu, posmatrači su uopšteno zadovoljni sprovođenjem izbora, iako su uočene neke neznatne nepravilnosti. U drugom krugu, posmatrači su zapazili primere ozbiljnijih povreda. Posmatrači su posebno u Lviv oblasti primetili da su birači dobijali više od jednog glasačkog listića na velikom broju glasačkih mesta koje su obišli u ruralnim područjima. Takođe su zapazili primere porodičnog glasanja i povrede tajnosti glasanja. (*drugi krug*)

Parlamentarni izbori, 29. mart 1998.
OEBS/ODIHR

Posmatračka misija je zabrinuta visokim stepenom uočenog porodičnog i javnog glasanja. Na 59% posećenih biračkih mesta zabeleženo je porodično glasanje, a na 59% biračkih mesta zabeleženo je javno glasanje. Ovi postoci su veoma visoki i u budućnosti treba uložiti sve napore da se ova praksa ograniči. Priznaje se da su se neki od ovih primera, posebno u većim gradovima, dogodili zbog neprimerenog kapaciteta biračkih mesta za broj birača koji im pripadaju.

Izveštaj o napretku Uprave skupštine i Stalnog komiteta – Informativni izveštaj o parlamentarnim izborima u Ukrajini (29. mart 1998.)
Parlamentarna skupština, Dok. 8058, Dodatak III

13. Najupadljivije pojave na ovim izborima su bile «porodični glas» (dvoje ili troje ljudi istovremeno ulaze u glasačku kabinu), što je bilo pre pravilo nego izuzetak, i broj glasačkih listića raspoloživih na biračkim mestima koji su uopšteno premašivali broj registrovanih birača. Ova praksa je opravdana na temelju činjenice da je svako biračko mesto bilo pripremljeno da prihvati čak i one građane koji se ne nalaze na službenom biračkom spisku.

Izveštaj posmatračke misije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) o opštinskim i regionalnim izborima u Ukrajini, 29. mart 1998.
CLRAE, CG/BUR (4) 132 izmenjeno.

Odziv od otprilike 70% i pritanje birača je imalo za rezultat mala kašnjenja i pojave kao što su porodično glasanje i određenu meru pometnje, u često ograničenom prostoru na velikom broju biračkih mesta, a kao posledica toga, kako se činilo na mnogim biračkim mestima, je bio manjak glasačkih kutija.

*Izveštaj misije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (CLRAE) o posmatranju opštinskih i regionalnih izbora u Ukrajini. (26. jun 1994.)
CLRAE, CG/BUR (1) 11*

Članovi delegacije su zapazili muževe kako glasaju u ime svojih žena, a u nekim slučajevima se pojavilo više potpisa pored imena na biračkom spisku, navodeći da je potpisana osoba dobila glasačke listiće za više ljudi.

Savezna Republika Jugoslavija

*Izveštaj o posmatranju prevremenih parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, Savezna Republika Jugoslavija, 22. april 2001.
CLRAE, CG/CP (8) 5 izmenjeno.*

Praksa porodičnog glasanja nije primećena u nekom značajnijem obimu, izuzev u nekoliko ograničenih slučajeva koji uključuju glasanje starijih osoba.

*Izbori za narodnu skupštinu Republike Srbije, 23. decembar 2000.
OEBS/ODIHR*

Međutim, posmatrači su podneli izveštaj da su neki birački odbori dosledno propuštali da provere lične karte birača, a "tajnost" glasanja nije bila savršena. Kvalitet glasačkih paravana je bio promenljiv, a neki su bili postavljeni tako da nije bila uzimana u obzir privatnost. Posmatrači su često viđali više od jednog lica u glasačkoj kabini istovremeno, uglavnom članove porodice, čime se umanjivala tajnost glasanja. Ovi problemi su se pojavljivali uglavnom u ruralnim područjima.

*Ad hoc Komisija za posmatranje izbora za Narodnu Skupštinu Srbije, Savezna Republika Jugoslavija
Parlamentarna skupština, Dok. 8934, 22. januar 2001.*

14. Kako bi se izbeglo duplo glasanje, birači su morali pristati na to da im jedan prst bude poprskan sprejom sa specijalnim mastilom koje se može otkriti pomoću lampe sa ultraljubičastim zracima. Ovo je bio prvi put da je upotrebljen ovakav sistem, i birači su različito reagovali na njega, ponekad su se prepirali oko testa, koji je bio sistematično primenjivan, ali koji je shvaćen kao nešto što se kosi sa građanskim dostojanstvom. Takođe smo primetili da je porodično glasanje uobičajena praksa, uglavnom bračnih parova koji su, međutim, glasali u odvojenim kabinama.

Izveštajo izborima u Srbiji, Savezna Republika Jugoslavija, 23. decembar 2000.
CLRAE, CG/BUR (7) 85

Grupno ili porodično glasanje je takođe primećeno u nekim slučajevima, koje je uglavnom bilo ograničeno na glasanje muža i žene.

Opštinski izbori na Kosovu, 28. oktobar 2000.
CLRAE, CG/BUR (7) 63

32. Primećeno je porodično glasanje, ali je ono uopšteno bilo ograničeno na dve osobe. Istina, mnogi ljudi su se predstavili kao nepismeni i zato im je bila potrebna pomoć. Ovo uopšteno nije bilo zabeleženo u izveštajima, usprkos uputstvima o ovoj pojavi. Međutim, primećen je jedan slučaj gde je predsednik biračkog odbora ostajao iza glasačke kabine, uz odobrenje međunarodnog supervizora, da pomaže ljudima koji su ukazivali na to da su nepismeni, iako se od nikog nije očekivalo da pruža takvu pomoć više nego jednom licu – a nije predviđeno da je pružaju članovi biračkog odbora.

Izveštaj o posmatranju lokalnih izbora u Podgorici i Herceg Novom,
(Crna Gora, Savezna Republika Jugoslavija), 11. jun 2000.
CLRAE, CG/Bur (7) 45

Primećeno je nekoliko slučajeva porodičnog glasanja, iako se za njih ne može reći da su uticali da izborne rezultate. Članovi biračkih odbora su bili pažljivi u ograničavanju ove prakse na slučajeve za koje se činilo da je to krajnje neophodno (kao što su birači sa oštećenim vidom ili sličnim smetnjama).

Parlamentarni izbori u Republici Crnoj Gori, 31. maj 1998.
OEBS/ODIHR

Jeste li uočili primere porodičnog glasanja?

Da: 19,8%

Ne: 80,4%

Porodično glasanje je još uvek rasprostranjena praksa.

Predsednički i Parlamentarni izbori u Republici Srbiji, 21. septembar i 5. oktobar 1997.

OEBS/ODIHR

Ostale primedbe uključuju javno glasanje izvan glasačke kabine (13%), više od jednog lica u glasačkoj kabini (23%) i glasanje bez odgovarajuće lične karte (16%).

DODATAK: PREPORUKA 111 (2002) O OSTVARIVANJU INDIVIDUALNIH BIRAČKIH PRAVA ŽENA – DEMOKRATSKI ZAHTEV¹

Kongres,

1. Pozivajući se na deklaraciju usvojenu na 4. Konferenciji evropskih ministara o ravnopravnosti između žena i muškaraca, (Istanbul, 1997.), a posebno na obavezu da “se osigura da ostvarivanje ravnopravnosti između žena i muškaraca predstavlja deo posmatranja ispunjavanja svojih demokratskih obaveza od strane zemalja članica”;
2. Pozivajući se na ulogu Saveta Evrope u podsticanju i potvrđivanju najviših standarda demokratske prakse u zemljama članicama;
3. Podvlačeći da se zemlje članice Saveta Evrope ustavno i pravno obavezuju na poštovanje demokratske izborne prakse, uključujući ravnopravno biračko pravo žena i muškaraca;
4. Podvlačeći relevantne međunarodne instrumente, posebno Konvenciju Ujedinjenih Nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena (1979.) i Deklaraciju i Platformu delovanja usvojenu na 4. Svetskoj Konferenciji o ženama (Peking, 1995.);
5. Pozivajući se na to da garancija tajnog glasanja, kako je ustanovljeno u Dodatnom Protokolu Evropske Konvencije o ljudskim pravima i Dokumentu iz Kopenhagena usvojenom 1990. godine od strane Organizacije za Evropsku Bezbednost i Saradnju u Evropi (OEBS), predstavlja osnovni uslov za osiguravanje slobodnog izražavanja mišljenja ljudi pri izboru zakonodavnih tela;
6. Uzimajući u obzir nalaze izveštaja posmatračkih misija izbora, vođenih od strane Parlamentarne skupštine, Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, i OEBS-a zadnjih godina, koji osvetljavaju praksu porodičnog glasanja u nekih petnaestak evropskih zemalja;
7. Pozivajući se na izveštaj gosp. Džorža Klerfejta (Georges Clerfayt) i Rezolucije 1264 (2001) Parlamentarne skupštine o kodeksu dobre prakse u izbornim pitanjima;

---

1. Većao i usvojio Kongres 6. juna 2002. godine, na 3. zasedanju. (videti Doc. CG (9) 7, predlog preporuke, izveštaj podnela gospodja Diane Bunyan).

8. Smatrajući u ovom smislu da su individualna biračka prava žena jedan od principa evropskog izbornog sistema;
9. Potvrđujući da je ostvarivanje individualnih biračkih prava žena osnovni zahtev za funkcionisanje demokratije, i da se ne sme smatrati drugorazrednim pitanjem;
10. Smatrajući da porodično glasanje predstavlja praksu koja nastoji da uskrati ženama, a ponekad i mladim ljudima, njihova individualna biračka prava, i kao takva prerasta u oblik izborne prevare;
11. Svestan da je porodično glasanje ozbiljno i osetljivo pitanje za države na koje se odnosi;
12. Imajući na umu da se društveno-ekonomski, kulturni ili lokalni faktori ponekad upotrebljavaju kako bi se opravdalo uskraćivanje individualnih biračkih prava;
13. Verujući da otklanjanje prakse porodičnog glasanja zahteva udružene napore raznih učesnika – nacionalnih, regionalnih i lokalnih vlada, nevladinih organizacija (NVO-i) i sudskih organa;
14. Zauzimajući stav da su aktivnosti koje vodi GTF Pakta za Stabilnost i aktivnosti koje podržava OEBS u ovom polju, korisne u podizanju svesti žena o ulozima koje mogu da igraju u sprečavanju sukoba i uspostavljanju Stabilnosti u regionu;
15. Pozdravljajući dalje korake koje je preduzeo Savet Evrope kako bi ohrabrio učešće žena u javnom životu, koji obavezno uključuje pravo na učešće u donošenju odluka na ličnoj osnovi, a pre svega na izborima;
16. Poziva zemlje članice Saveta Evrope:
  - a. da strogo sprovode izborni zakon kao deo demokratskog izbornog procesa u zemljama članicama, i da osiguraju da se obaveze uvrštene u njega u skladu sa izbornim pravima zaista poštuju;
  - b. da prema tome obrate naročitu pažnju na sprečavanje porodičnog glasanja pri obučavanju izbornih komisija;
  - c. da javno objave i učine opšte poznatim da žene imaju jednako pravo glasa kao i muškarci, i da je stoga svako uskraćivanje prava žena da daju svoj glas zabranjeno;

- d. da vode javne informativne kampanje pre izbora, naglašavajući važnost individualnog prava glasa i činjenicu da je porodično glasanje neprihvatljiva i nezakonita praksa. Ovakve kampanje mogu da budu u obliku ciljane edukacije o pravima žena, ali takođe mogu da budu deo uopštenijih javnih programa edukacije o demokratiji, postavljajući žene na mesta sa kojih se donose odluke kao modele uzore za učešće u demokratskom procesu donošenja odluka;
- e. da podstiču istraživanje uzroka i obima porodičnog glasanja i, na osnovu otkrića u ovom radu, da izrade nacionalni program kako bi se eliminisala takva praksa, sa vremenskim rasporedom, ciljevima i mehanizmima praćenja;
- f. da sprovedu i podržavaju dobru praksu s obzirom na izborne postupke;
- g. da pozovu ministre odgovorne za izborni zakon i prava žena da preduzmu odgovarajuće mere kako bi se sprečilo porodično glasanje;
- h. da izvrše neophodne pripreme kako bi se omogućilo ispunjavanje sledećih zahteva:
  - i. izborni zakon mora da sadrži klauzulu kojom se članovi izborne komisije smatraju odgovornim za svaki propust praćenja demokratske glasačke prakse, a posebno ostvarivanja individualnih biračkih prava žena;
  - ii. članovi izborne komisije moraju da budu svesni rizika od oštrih sankcija ako se otkrije prevara na biračkom mestu za koju su ovi odgovorni. Takve sankcije se moraju primenjivati i za porodično glasanje isto kao i za ostale povrede izbornog zakona;
  - iii. članovi izborne komisije moraju da budu potpuno obučeni za vođenje demokratskog glasanja, sa naglaskom na važnost individualnog glasanja i tajnost glasačkih listića, kao i na potrebu za netolerisanje praksi koje odstupaju od ovih principa;
  - iv. članovi izborne komisije moraju da imaju odgovarajuće prostorije i osoblje, kako bi im se omogućilo da obavljaju svoje dužnosti u skladu sa najboljom demokratskom praksom;
  - v. izborne komisije moraju strogo da sprovedu demokratske procedure;
  - vi. glasački listići moraju imati u vidu potrebe birača (na primer dvojezični glasački listići, simboli stranaka na člaskim listićima) kako bi se omogućilo da svaki birač koji je nepismen ili nedovoljno

informisan ima pristupa dovoljnoj količini informacija kako bi mogao da donese ličnu odluku;

- vii. žalbeni postupci moraju da budu dostupni, lako razumljivi i brzi, i moraju da uključe efikasan istražni postupak;
- viii. pri imenovanju izbornih komisija, treba uzeti u obzir da ne-lokalni članovi komisije obavljaju dužnost u regionima u kojima postoji veća verovatnoća da će se pojaviti porodično glasanje (na primer ruralna područja);
- i. da zahtevaju od političkih stranaka da razvijaju programe edukacije o demokratiji uvrštavajući standardne mere ravnopravnosti polova kako bi se kvalifikovali za finansiranje od strane države;
- j. da osiguraju opšte građansko pravo i ravnopravno obrazovanje u školama, sa naglaskom na jednaka prava žena sa muškarcima u političkoj, građanskoj, društvenoj i ekonomskoj sferi. Tamo gde je to odgovarajuće, ovim se programima treba zahtevati da se pokrene pitanje lokalnih tradicija i kulturnih praksi i stavova kojima se ženama i devojkama dodeljuje građansko pravo drugog reda;
- k. da priznaju da pismenost mora da bude osnovno pravo za sve, uz ravnopravan pristup ženama i devojkama svih struktura kompletnom obrazovanju;
- l. da podržavaju i pomažu NVO aktivnosti koje imaju za cilj da (1) podstiču edukaciju žena i ostvarivanje njihovih osnovnih prava, uključujući individualno pravo glasa i (2) podižu svest kod muškaraca o značaju učešća žena u javnom životu i njihovog ostvarivanja individualnog prava glasa;
- m. da podstiče, putem svih raspoloživih sredstava, ženske NVO-e da se povežu u mrežu zajedno sa NVO-ima koje izgrađuju demokratiju, imajući u vidu iskustvo u postupku glasanja, znanje i strategije za podršku individualnih biračkih prava žena;
- n. da podrže proširenje šeme političkog osvešćivanja poput kampanje “Žene to mogu” i programe za široke mase za političko osposobljavanje žena koje je zasnovao GTF Pakta za Stabilitnost u područjima u kojima porodično glasanje predstavlja problem;

17. Poziva Komitet ministara Saveta Evrope:

- a. da razvije zajednički program aktivnosti kako bi se sprečilo porodično glasanje, kao i da zasnuje inicijative napravljene tako da pomažu institucijama i pojedincima da primene demokratske prakse, naročito kao deo integralnog projekta Saveta Evrope “Podsticanje rada demokratskih institucija”;
- b. da u skladu s tim sazove Stalni Komitet za ravnopravnost žena i muškaraca (CDEG) kako bi uključili ovo pitanje u program rada CDEG-a, a posebno da:
  - i. priprema i raznosi izvode iz dobre prakse i strategije za postizanje uravnotežene zastupljenosti polova u političkom i društvenom donošenju odluka, kao i da podstiče praktične preventivne mere kojima se otklanja porodično glasanje;
  - ii. održava seminare podizanja svesti o političkim pravima žena i ostvarivanju njihovih individualnih biračkih prava, u saradnji sa lokalnim NVO-ima koji rade na ravnopravnosti polova, agencijama koje izgrađuju demokratiju, kao i nacionalnim, regionalnim i lokalnim organima vlasti. Ove aktivnosti mogu da budu odlično vođene unutar okvira Pakta za Stabilnost, programa pomoći za zemlje članice Saveta Evrope i programa pre i posle pristupa istom za buduće ili nove zemlje članice;
  - iii. održava regionalne multilateralne seminare za predsednike izbornih komisija kako bi ovi popularizovali razmenu iskustva i dobre prakse i tako podsticali uvođenje kurseva obuke za trenere nacionalnih i lokalnih izbornih komisija u dotičnim zemljama;
- c. da podržava aktivnosti nevladinih organizacija koje su se specijalizovale u izgrađivanju demokratije i ravnopravnosti polova, kako bi na lokalnom nivou poboljšale svest o pravima žena kao aktivnim članovima društva, uključujući i njihova biračka prava;
- d. da posebno podržava lokalne NVO-e koji su uključeni u posmatranje izbora i da im skrene pažnju na problem porodičnog glasanja;
- e. da prosledi ovu preporuku na 5. Evropsku Konferenciju specijalizovanih ministara, koja će se održati u Skoplju 21. i 22. juna 2002. godine na temu “demokratizacije, sprečavanja sukoba i izgrađivanja mira: perspektive i uloge žena”;

18. Poziva Venecijansku Komisiju da naglasi problem individualnog biračkog prava žena pri sprovođenju izbornih ocena, kao i pri izradi kodeksa dobre prakse u izbornim pitanjima, uz konsultaciju sa Parlamentarnom skupštinom i Kongresom lokalnih i regionalnih vlasti Evrope;

19. Poziva Parlamentarnu skupštinu:

- a. da skrene pažnju na neprimerenost porodičnog glasanja u radu njenih nadležnih odbora, a posebno Komiteta za političke poslove, Komiteta za pravne poslove i ljudska prava i Komiteta za jednake mogućnosti žena i muškaraca;
- b. da održi raspravu o porodičnom glasanju i naruči istraživanje o najboljoj praksi i efikasnim strategijama u vezi sa programima za podizanje svesti o pravima žena, koji mogu da budu popularizovani unutar nacionalnih parlamenata;
- c. da obrati posebnu pažnju na porodično glasanje tokom zadataka posmatranja izbora i da naglasi da je takva praksa neprihvatljiva u demokratiji;
- d. da privuče pažnju parlamentarnih odbora za prava žena u dotičnim zemljama članicama Saveta Evrope na problem porodičnog glasanja;

20. Poziva Organizaciju za Evropsku Bezbednost i Saradnju u Evropi i Kancelariju za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) da obrate posebnu pažnju na problem porodičnog glasanja pri sprovođenju svojih aktivnosti za “demokratizaciju”, kao i za vreme obavljanja svojih zadataka posmatranja izbora u Evropi.

LITERATURA

Komisija Evropskih Zajednica, "Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Implementation of Council Recommendation 96/694 of 2 Dec. 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process", ("Izveštaj Komisije Savetu, Evropskom parlamentu, i Ekonomskom i Društvenom odboru za sprovođenje preporuke Saveta 96/694 od 2. decembra 1996. godine, o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesu donošenja odluka"), COM (2000) 120 konačna verzija, Brisel, 3. juli 2000.

Savet Evrope, *Group of Specialists on Equality and Democracy (Grupa specijalista za ravnopravnost i demokratiju)*, Savet Evrope, Izdanje, 1996.

Savet Evrope, "Positive action in the field of equality between women and men" (Pozitivno delovanje na polju ravnopravnosti žena i muškaraca), ref. EG-S-PA (2000) 7, Opšta direkcija za ljudska prava (Odeljenje za ravnopravnost žena i muškaraca).

Savet Evrope, "Report on the local elections observation mission in, former Yugoslav Republic of Macedonia" (Izveštaj o misiji posmatranja lokalnih izbora u 'Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji'), 10-24. septembra 2000, CG/CP (7) 12 izmenjeno, Strazbur 13. novembar, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope.

Savet Evrope, "Situation of local democracy in 'the former Yugoslav Republic of Macedonia'" (Položaj lokalne demokratije u 'Bivšoj jugoslovenskoj Republici Makedoniji'), CPL (7) 8 Deo II, Strazbur 23-25. maja 2000. godine, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope.

Savet Evrope, "Women in politics in the Council of Europe member states" ("Žene u politici u zemljama članicama Saveta Evrope"), EG (2000) 4, Opšta direkcija za ljudska prava (Odeljenje za ravnopravnost žena i muškaraca).

Savet Evrope, 4th European Ministerial Conference on Equality between Women and Men (4. Konferencija evropskih ministara o ravnopravnosti žena i muškaraca) (Istanbul, 13-14. novembra 1997.), "Declaration on equality between women and men as a fundamental criterion of democracy" ("Deklaracija o ravnopravnosti žena i muškaraca kao osnovni kriterijum demokratije")

Savet Evrope, Parliamentary Assembly report on equal representation in political life (Izveštaj Parlamentarne skupštine o ravnopravnoj zastupljenosti u političkom životu), Doc. 8423, maj 1999.

ECE regionalni pripremni sastanak o Pregledu sprovođenja Pekinške Platforme akcije u 2000. godini, 19-21. januar 2000, Ženeva, Usaglašeni zaključci

Web-stranica GTF-a Pakta za Stabilnost, www.spgtf.org

Ujedinjene Nacije, Human Development Report (Izveštaj o ljudskom razvoju), www.undp.org/hdr2001

Ujedinjene Nacije, Platform for Action and Beijing Declaration (Platforma aktivnosti i Pekinška Deklaracija) Njujork: Ujedinjene Nacije, 1996.